

Ljudmil Hauptmann.

Mejna grofija Spodnjepanonska.

I. Pribina in Kocelj.

Izmed vseh delov slovenske zemlje, katerim je zavladal Karel Veliki, zavzema Panonija po svoji usodi posebno mesto. Kajti konec dvanajstletne Karlove vojne proti Obrom leta 803. je pomenil pač za Karantanijo in Vzhodno mejno grofijo začetek dolge dobe miru, ne pa za zapadno Ogrsko. Izpremenilo se je tukaj samo toliko, da je nadaljeval Karantanec dotedanjo vojno frankovske države kot svojo zasebno ter podil in iztrebljal Obre, dokler mu ni izbil sam Karel Veliki meča iz roke, pošiljajoč nadenj leta 811. svojo vojsko.¹

Ali mir ni trajal dolgo. Ljudevitova vstaja je potegnila Spodnjo Panonijo v vrtinec novih krvavih bojov in le malo pozneje je drvila preko nje tudi velika bolgarska ofenziva. Od leta 791. do 828. so torej opustošile spodnje Pomurje zaporedoma štiri vojne — obrska, karantanska, Ljudevitova, bolgarska — in šele reforma zadnjega leta je prinesla Panoniji mir. S strogo roko je razrušil Ludovik Nemški vazalne kneževine na slovensko-obrskih tleh in osnoval na njih razvalinah po zgledu, ki ga je dal Karel Veliki med Anižo in Dunajskim lesom, štiri mejne grofije: Karantanijo, Gornjo Panonijo ter ob stari panonsko-furlanski cesti Spodnjo Panonijo in Veliko Kranjsko, kateri je ločilo najbrž razvodje med Ptujskim poljem in Celjsko kotlino. Vrhovno vodstvo vsega vzhoda od Aniže do Drave in Krasa pa je prevzel grof Gornje Panonije kot prefekt.² Ob budnosti nove uprave so utihnili boji zdaj tudi v Spodnji Panoniji, ali kakšna je bila videti tedaj!

Obrov se je bilo ohranilo samo nekaj zbeganih drobcev, a tudi Slovenci so živeli po panonskih ravninah le še v majhnih raztresenih gručah.³ Frankovski grofi, poslani za

mejne čuvarje, torej niso imeli, s kom čuvati mejo, branitelje je bilo treba stoprv privedi. S tem pa je dobila kolonizacija devetega stoletja baš svojo značilno črto: bila je po svojih nagibih vojaška, ne gospodarska, a zato so tudi porivali koloniste v prvi vrsti na fronto, razmeroma manj v vojaško varnejše karantansko zaledje.⁴

Sredi tega priseljevanja je pribežal na frankovska tla nitranski knez Pribina. Spor s prefektom na vzhodu, grofom Ratbodom, ga je sicer kmalu pregnal k Bolgarom in Hrvatoma, ali 838. leta se je vrnil in našel topot prijazen sprejem.⁵

Ratbod se je spraval z njim in nedolgo zatem mu je dal kralj Ludovik Nemški celo del Spodnje Panonije ob reki Zali v fevd.⁶ Tukaj na kolonistovskih tleh pa se je obnesel tako, da je dobil že 847. leta od kralja novo, sijajno nagrado. Ker potrebuje poročilo o njej natančnejše razlage, ga ponatiskujemo v celoti. Po izvirniku se glasi:

A. . . . concessit illi (kralj Pribini) in proprium totum quod prius habuit in beneficium, exceptis illis rebus quae ad episcopatum Juvavensis ecclesiae pertinere videntur, scilicet ad sanctum Petrum principem apostolorum et beatissimum Hrodbertum, ubi ipse corpore requiescit, ubi tunc ad praesens rector venerabilis Liuphrammus archiepiscopus praeesse dinoscitur.

B. Ea ratione diffinivit domnus senior noster rex easdem res quae tunc ad ipsum episcopum in ipsis locis conquaesita sunt et quae inantea Deo propitio augeri possunt, ut sine ullius hominis contradictione et iudiciaria consignatione illibatae ad ipsa loca supra dictorum sanctorum perseverare valeant.

C. Isti fiebant praesentes, nomine Liuphrammus archiepiscopus, Erchanbertus episcopus, Erchanfridus episcopus, Hartwigus episcopus, Karlomannus, Hludowicus, Ernust, Ratpot, Werinheri, Pabo, Fritilo, Tacholf, Deotrih, Waninc, Gerolt, Liutolt, Deotheri, Wolfregi, Iezi, Egilolf, Puopo, Adalperht, Megingoz, item Adalperht, Odalrih, Pernger, Managolt.

D. Actum loco publico in Reganespurc, anno Domini 848, indictione 11, sub die 4. Idus Octobris.⁷

Skrbni način datiranja (D) kaže, da se opira poročilo na listino; dolga vrsta prič (C) pa razodeva, da se je obravnaval predmet kraljevega odloka pred najodličnejšimi cerkvenimi in posvetnimi veljaki. Kajti nositelji prvih dvajstih imen so dobro znani: Liupram je nadškof salzburški, Erchanbert škof brižniški, Erchanfrid rezenski, Hartwig pasavski škof, Karlman in Ludovik sta kraljeva sina, Ernst je prefekt na Bavarskem, Ratbod na vzhodu, Pabon grof karantanski, Fritilon bavarski grof-palatin, in Tacholf grof Srbske marke.⁸ Nejasno je samo to, kdo je oni Werinheri, ki se omenja med Ratbodom in Pabonom. Vendar če se pomisli, da se naštevajo priče očitno strogo po socialnem, službenem in geografskem redu, tedaj je vsaj toliko gotovo, da je bil Werinher eden izmed grofov na vzhodu, ker stoji za prefektom Ratbodom, in istega čina kot Pabon, t. j. mejni grof, ker bi se drugače navajal z njim. Res se s tem izvrstno ujema, da neka listina iz leta 844. ne omenja samo Werinherja zopet v zvezi z Ratbodom in Pabonom, ampak da ga dviga tudi v tem slučaju nad župne grofe, postavljaajoč ga iznova pred Pabona.⁹ Ista listina pa opredeljuje že tudi nekoliko točneje kraj, kjer je Werinher grofoval. Kajti poleg upraviteljev Karantanije in Gornje Panonije navaja še spodnje-panonskega grofa Richarja,¹⁰ tako da ostane za Werinherja samo ali Vzhodna marka ali Velikokranjska. Izmed teh pa je treba, kakor se zdi, zopet črtati Kranjsko. Zakaj Fuldski letopisi poročajo, da je vzel Ludovik Nemški leta 865. Werinherju njegovo grofijo, ker je bil Rastislavov zaveznik,¹¹ a iz te vesti se je že davno posnelo, da je moral zapovedovati nekje ob velikomoravski meji.¹² Morali bi ga torej imeti za grofa Vzhodne marke, ako — se nam ne bi takoj oponeslo, da je vladal tam ob istem času grof Viljem.¹³ Izhoda iz te zadrege ni najti drugače, kakor na ta način, da počnemo od temelja in ustanovimo najprej kolikor mogoče natančno, kateri grofi so vladali sploh za Karla Velikega in njegovih prvih naslednikov v Podonavju.

Conversio podaje v desetem poglavju seznam, po katerem so zapovedovali na vzhodu baje po vrsti Gotram, Werinher, Alberik, Gotfrid in Gerold.¹⁴ Ali že Dümmler je

poudaril, da to ni posebno verjetno.¹⁵ Kajti prvi izmed naštetih grofov, Gotram, se omenja 802. leta,¹⁶ zadnji, Gerold, 811.;¹⁷ v kratki dobi desetih let bi se bilo torej obvrstilo kar pet poveljujočih grofov. Dümmler je bil zato mnenja, da meša *Conversio* tukaj prefekte in mejne grofe, ter bil tako srečen, da je mogel to svojo misel tudi takoj navidez kar dvojno podpreti. Našel je namreč v listini iz leta 802. Werinherja poleg Gotrama,¹⁸ 806. poleg Gotfrida¹⁹ a to mu je bilo dokaz, da je bil v obeh slučajih eden vedno le mejni grof. Kateri, vsaj za drugo listino ni težko uganiti. Zakaj kapitulat iz leta 805., po katerem je bilo Werinherju nadzorovati v Lorchu trgovino s sosednimi barbari, nam pripoveduje obenem, da je vršil isto službo v Reznem Audulf, bavarski prefekt.²⁰ V skladu s tem nam kaže *Chronicon Moissiacense* Werinherja kot Audulfovega sopoveljnika leta 805. proti Čehom²¹ a prej omenjena listina ga stavi med kraljevimi odposlanci z istim Audulfom pred Gotfrida. Da je bil torej ta samo mejni grof, a prefekt Werinher, za leto 806. ne more biti dvomljivo. Drugače pa je z listino iz leta 802. Prefekt Gerold je padel leta 799. v boju z Obri,²² leta 802. proti istim sovražnikom Gotram.²³ Dümmler ga smatra zato za Geroldovega naslednika in sklepa dosledno, da je postal potem Werinher prefekt šele po Gotramovi smrti; če ga omenja listina že prej poleg Gotrama, tedaj da je bil takrat najbrž samo mejni grof.²⁴ Seznam, ki ga prinaša *Conversio*, je torej po Dümmlerju razumeti tako:

Prefekti	Grofi
	Vzhodne marke.
Gotram (+ 802)	Werinher
Werinher (805/6) ←	Alberik
Gerold (811)	Gotfrid (806)

Toda tej razvrstitvi je ugovarjal Kaemmel. Molče je odklonil Dümmlerjeve pomisleke proti obilici prefektov, ki jih navaja *Conversio*, pač pa se zgledal po njem v drugem oziru. Kajti ako je po Dümmlerju Werinher napredoval, zakaj ne bi bil napredoval tudi Gotfrid? *Conversio* ga pozna

navidez kot drugega prefekta p o Werinherju, listina iz leta 806. pa kot grofa zraven njega; ali to ni torej res enak slučaj napredovanja kakor pri Werinherju? Kaemmel ni dvomil o tem in je razvrstil zato prefekte in grofe tako:²⁵

Prefekti	Grofi
	Vzhodne marke.
Gotram	Werinher
Werinher <	Gotfrid
Alberik	
Gotfrid <	
Gerold	

Zadnji korak je storil Lampel.²⁶ Prenesel je Werinherjev in Gotfridov slučaj tudi še na Gerolda, hkratu izpustil Alberika, ker se ga spominja samo *Conversio*, in odkril tako navidez presenetljivo sliko vprav birokratske uprave, kjer je moral vsak prefekt prebiti najprej poskusno dobo kot mejni grof:

Prefekti	Grofi
	Vzhodne marke
Gotram	Werinher
Werinher <	Gotfrid
Gotfrid <	Gerold
Gerold <	

Kakor se vidi, je torej i Kaemmlu i Lamplu edina opora ona hipna domislica o Werinherjevem napredovanju. Ali oba sta prezrla pri tem, da je izrekel Dümmler to svojo misel samo pogojno. Dokazati bi jo bila morala stoprv sama, a tega niti poskusila nista. Uverila bi se bila tudi kmalu, da to sploh ni mogoče. Kajti če je padel Gotram v boju z Obri²⁷ kakor tri leta prej Gerold, s tem nikakor ni rečeno, da je bil takrat on prefekt in Werinher grof, ne pa morebiti narobe. Še manj bo to kdo trdil, ako se potrudi, da si ogleda na lastne oči besedilo one vesti, ki kaže oba kot vrstnika. Našel bo namreč potem samo, da je potrdila nuna Engilfrida leta 802. brižinski cerkvi darilo svojega očeta na večji, kateri sta Audulf in Werinher predsedovala kot kraljeva odposlanca, medtem ko ji je

Gotram prisostvoval kot priča.²⁸ Iz tako brezbarvne vesti pa se seveda zopet ne da razbrati, kdo je bil več, in tako ostanejo v veljavi samo oni podatki, ki predstavljajo Werinherja kot prefekta. Alberika, katerega vriva *Conversio* med njega in mejnega grofa Gotfrida, bomo potem najrajši imeli za enakega Gotfridu, tako da bi bilo v nasprotju z Dümmlerjem, Kaemmlom in Lamplom razlikovati

prefekta: Werinherja, Gerolda in

mejna grofa: Alberika, Gotfrida.

Nadaljnja imena izvemo iz listin. Po njih je vladal najmanj od leta 820. do 853., morda celo do 857. v Vzhodni marki grof Viljem, oženjen z Engilrado,²⁹ za njim pa dva mejna grofa, brata Viljem in Engilschalk, — kakor kažeta imeni — njegova in Engilradina sina.³⁰ Ker grofovska oblast v vzhodnofrankovski državi devetega stoletja ni bila dedna,³¹ nimamo nobenega primera, da so si sinovi očetovo grofijo razdelili, in le enega, da so jo dobili v skupno posest.³² Dokler ne računamo s skrajno izjemo, pomenita torej dva mejna grofa dve mejni grofiji, in sicer kraljevskega izvora ali — z drugimi besedami — med Anizo in Dunajskim lesom so ustanovili Franki svojčas dve Vzhodni marki, ne eno.

Res nam vstaje ob tej misli kakor v izpodbudo spomin na neko pasavsko listino, ki omenja k letu 823., ko je vladal že Viljem I., še mejnega grofa Gotfrida.³³ Morali bi si torej v istini predstaviti, da je ustvaril Karel Veliki po obrskih vojnah na Nižjeavstrijskem dve marki, a iz tega bi izhajalo dalje, da tudi Alberik najbrž ni bil Gotfridov predhodnik, ampak njegov prvi tovariš pred Viljemom. Dümmlerjevim pomislekom proti preobilici zaporednih grofov bi bilo tako ustrezno na mah radikalno, kajti od leta 803. do 871. bi bili potem zapovedovali grofi v tem-le redu:

Prefekti:

Mejni grofi:

Werinher

Alberik Gotfrid

Gerold

Viljem I. Gotfrid

Ratbod

Viljem I. ?

Karlman

Viljem II. Engilschalk

Ni treba posebe poudarjati, da bi bilo s tako razporeditvijo rešeno za nas pereče vprašanje, kam spraviti onega mlajšega Werinherja, ki ga srečavamo v virih od leta 830. do 865.³⁴ Kajti če smo videli prej v njem samo v obče enega izmed grofov ob velikomoravski meji, ne da bi mu bili mogli najti tam pravega mesta, ker so se nam zdela vsa že zasedena, tedaj kaže zdaj široka vrzel v našem pregledu, da je bilo eno vendar še prazno. Smeli bi ga torej smatrati za Gotfridovega naslednika, tovariša in soseda Viljema I., ako nas ne bi še v zadnjem hipu zbegala ona parsavska listina, ker je po Strnadtu ponarejena.³⁵ Mühlbacher, najboljši poznavalec frankovskih listin, jo je imel sicer za pristno,³⁶ in tudi ako bi se bil motil, bi bilo Gotfridovo ime vzlic temu še lahko vzeto iz kake pristne predloge; ali to so potem le še možnosti, s katerimi se ne da več zanesljivo računati. Tavalj bi torej glede Werinherja zopet po temi, da ni po raffelstettenskem carinskem redu približno iz leta 904. razvidno, da je bila zemlja med Anizo in Dunajskim lesom res razdeljena na dve grofiji.³⁷ Ne glede na pristnost pasavske listine se sme torej reči, da sta vladala Viljem II in Engilschalk res dve različni grofiji in je bilo potemtakem tudi poleg Viljema I. eno mesto prazno za Werinherja.

Šele to spoznanje pa nas usposablja sedaj, da presodimo pravilno, kar poroča *Conversio* o Pribinovem odlikovanju leta 847. Ako namreč izvemo tam, da so prihiteli v Režno z večno nemirnega vzhoda trije poveljujoči grofi, med njimi kar dva, Ratbod in Werinher, z najnevarnejše fronte, velikomoravske, bomo-li potem res še verjeli, da takrat ni šlo za dosti važnejše vprašanje, vzhodne politike kakor za to, ali naj se podelijo Pribini njegovi dotedanji fevdi v last ali ne? Ne prikriva-li morda poročilo, ki naglaša to, s tem samo nekaj pomembnejšega? Res se spotakne čitatelj že nad prvim stavkom (A), ki ga prinaša *Conversio*. Kajti kako pa naj se razume pravzaprav to, da je kralj podaril Pribini „v last vse, kar je imel prej v fevd, iz v z e m š i“ salzbursko posest? Drugo je vendar Pribinova posest, drugo salzburska. Kdor daruje eno, ne da-

ruje s tem tudi druge, zato pa tudi ni povoda, da bi jo moral posebno izvzeti.

V istini daje že takoj stavek B — pojasnilo prejšnjemu — slutiti, da v predlogi, ki jo je uporabila tukaj *Conversio*, ni šlo za to, da se nekaj pridrži, kar je bilo dotlej Pribinovo, ampak da je stalo v njej vse kaj drugega. Kaj, naj se povzame iz cesarjevega privilegija za Salzburg, ki ga vzporejamo stavku B.

Privilegij iz leta 816:³⁸

Conversio B:

(a) praecipimus atque iubemus ... ut videlicet	(a) ea ratione diffinivit domnus senior noster rex
(b) ea quae eidem ecclesiae retroactis temporibus conlata fuerunt	(b) easdem res quae tunc ad ipsum episcopum in ipsis locis conquisitae sunt
(c) et quae modo a fidelibus iuste conferuntur	
(d) vel quae deinceps legaliter conlata fuerint,	(d) et quae inantea Deo propitio augeri possunt,
(e) per hanc firmitatem nostram absque alicuius contrarietate possideat	(e) ut sine ullius hominis contradictione
(f) et nullus iudex publicus vel quilibet ex iudiciaria potestate in ecclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones memorate ecclesiae ... ad causas audiendas vel freda aut tributa exigenda aut mansiones vel paratas faciendas aut fideiussores tollendos	(f) et iudiciaria consignatione illibatae ad ipsa loca supradictorum sanctorum perpetualiter perseverare valeant.

aut homines istius ecclesiae . . . iniuste distringendos, nec ullas redibitiones aut illicitas occasiones requirendas nostris aut futuris temporibus ingredi audeat vel ea quae supra memorata sunt penitus exigere praesumat.

B izraža torej — le v skrajšani obliki — točno to kar listina. Listina pa podeljuje salzburški cerkvi s svojo formulo imuniteto. Iz tega sledi, da tudi izgubljena predloga za *Conversio* ni bila nič drugega kakor imunitetna listina. Z imuniteto pa se posestva niso izločevala iz zemljiške oblasti kakega veleposestnika, temveč iz sodne in upravne oblasti kraljevega zastopnika, grofa. Razen lastninske pravice do fevdov je dal torej kralj leta 847. Pribini še nekaj drugega, kar je mogel z imuniteto omejiti, t. j. pravice mejnega grofa. Pravilno bi se moral zato stavek *A* glasiti tako, da je podaril Ludovik Nemški Pribini dotedanje fevde v last, a obenem ga postavil za mejnega grofa nad Spodnjo Panonijo, „izvzemši“ salzburško posest. Zdaj seveda ni več čudo, da je pozval takrat Ratboda, Werinherja in Pabona zaeno v Režno; zakaj razpravljati je bilo vendar o kočljivem vprašanju, ali naj se postavi poleg njih za mejnega grofa tujec, a v tem vprašanju je moral biti baš njihov svet odločilen.

Da *Conversio* o vsem tem molči, je lahko razumeti, saj je sovražil njen pisec Koclja in njegovega očeta tako, da jima niti enkrat v vsem svojem spisu ni privoščil naslova, ki jima gre. Označeval ju je kakor navadna posestnika samo z osebnim imenom,³⁹ medtem ko je dodajal pri drugih veljakihi vestno „comes“ ali „dux“.⁴⁰ Bilo je torej samo dosledno, da tudi o Pribinovem povišanju v mej-

nega grofa ni omenil ničesar, temveč rajši napisal o letu 847. poročilo, kateremu manjka srednji bistveni del.

Pribina sam pa za svojega života te mržnje ni čutil. Bil je nasprotno v najtesnejših stikih s salzburškim nadškofom⁴¹ in užival splošno tolik ugled, da so sodobniki dajali njemu in njegovemu sinu Koclju celo častni naslov „vojvoda“ (dux)⁴² kakor drugače le najodličnejšim velikašem.⁴³ Izredno milost sta si bila torej slovanska begunca stekla pri Nemcih, a vzrok ji ni bila samo zvestoba na bojnem polju,⁴⁴ temveč tudi stališče, ki sta ga zavzemala do glavnega vprašanja nemške politike na vzhodu, do nemške kolonizacije. Žarko osvetljuje njuno vedenje v tem oziru že pregled krajevnih imen, ki se pojavljajo sredi devetega stoletja v Spodnjepanonski marki:⁴⁵

1) Ablanza	19) Quartinaha
2) Paldmunteschirichun	20) ad Quinque ecclesias
3) Beatuseschirichun	21) Reginiwartesdorf
4) Bettobia	22) Rosdorf
5) Cella	23) ecclesia ad Sabniza
6) Ternperch	24) Salapiugin
7) ecclesia Ermperhti	25) ecclesia Sandrati
8) Fizkere	26) Spizzun
9) ecclesia Gundoldi	27) Stepiliperc
10) Isangrimeschirichun	28) Stradach
11) Kensi	29) Stresmaren
12) Chirichstettin	30) Stromogin
13) Lindolveschirichun	31) Slougenzin marcha
14) Mosapure	32) Waltungesbah
15) Muzziliheschirichun ⁴⁶	33) villa Wampaldi
16) Nezilinpah	34) Weride
17) Otachereschirichun	35) Wiedhereschirichun
18) Ortahu	36) Wisitindorf

Izmed teh šestintridesetih imen je slovenskih le šest; ako prištejemo morebiti še Wisitindorf, sedem; če vzamemo zraven še „Cella“, ker je bila last slovenskega plemiča Unčata, osem.⁴⁷ Ali tudi ako odbijemo od celokupne vsote kot nevtralna imena Kensi, ki najbrž ni ne

slovanski ne nemški, potem imeni rimskih mest, Ptuj in Pečuh (*Quinque ecclesiae*), ter naziva, v katerih tičita romanski osebni imeni *Beatus* in *Quartinus*,⁴⁸ ostane še vedno proti kvečjemu osmim slovanskim primerom najmanj triindvajset nemških. Dasi seveda nihče ne bo verjel, da naznanja vsako nemško ime že tudi naselbino nemških kmetov, je treba vendar samo primerjati razmere na Koroškem in Štajerskem, da se spozna, koliko jačji je moral biti nemški pritok na Pribinovih tleh, da je ostavil tu tako močne sledove v topografiji. Kakšno ulogo pa je igral pri tem vprav Pribina, kaže jasno *Conversio*. Kajti v enajstem poglavju pravi izrecno, da je naselil kraje ob Zali šele on,⁴⁹ a če vprašamo potem radovedno, s kom, tedaj zasledimo tam poleg imena *Mosapurc*, ki bi bilo naposled vendar lahko samo prevod za kak slovanski „Blatenski grad“,⁵⁰ še tudi pristno bavarski *Salapiugin*⁵¹ in predvsem „*Slougenzin marcha*“,⁵² ki znači kakor „*Windischmarc*“ in „*Windischenmarc*“ na Gornjeavstrijskem⁵³ očitno le slovanski otok na nemških tleh.

Popolnoma v duhu frankovske politike je torej naseljeval slovanski Pribina celo v osrčju svoje dežele Nemce in se ovekovečil s tem kot prvi predhodnik onega tipa slovanskih knezov germanizatorjev, ki so ga ustvarili tri stoletja pozneje na Šleškem poljski Piasti.

Vpričo vsega tega ne bi bilo nemogoče pritegniti naposled celo Schmidu, ki je pred kratkim smelo trdil, da je Pribina krstil svojega sina nemški.⁵⁴ Kajti v istini prihaja oblika *Kocelj* pravtako lahko kakor od slovanske besede „*kocelj*“ od nemške *Kadaloh*, za katero se je rabila kratica *Chazili*, *Chazil* ali *Chezil*,⁵⁵ a izmed obeh razlag bi vsekakor morali dati prednost nemški, če bi bilo gotovo, da je pomenil *Kocelj* v devetem stoletju res samo „debeli konec, steblo, membrum virile“. ⁵⁶ Toda to je vprašanje, ki spada v jezikoslovje; zgodovinarju je dovolj, da bi tudi nemška razlaga Pribinovo podobo le še izpopolnila, ne izpremenila.

Važnejše je zanj, da oživi sedaj ob očetovi sliki tudi sinova vse drugače kakor doslej. Zakaj šele če se vzame

na um, da je bil Kocelj po svojem očetu samo mejni grof, t. j. frankovski uradnik, ne knez, in da je sedel v svoji prestolnici sredi Nemcev, je mogoče pravično oceniti smelost, ki jo je pokazal, ko je stopil na Metodovo stran. Bila je tem večja, ker je imela tudi politično plat. Kajti sam Karel Veliki je bil izročil Salzburgu Spodnjo Panonijo v dušno oskrbo.⁵⁷ Salzburški duhovniki so torej opravljali tam svojo službo po nalogu frankovskega kralja; noben mejni grof si ni mogel lastiti pravice, da izpremeni ali ovrže to kraljevo odredbo. Odgojiti si slovanske duhovnike po Metodu, ga sprejeti za škofa, izposlovati zanj v Rimu naposled celo nadškofovsko čast,⁵⁸ je pomenilo zato bojno napoved na dve strani, ne samo Salzburgu, ampak hkratu i kralju. Res odslej ničesar ni več čitati o kakem gospostvu frankovskega kralja nad Kocljem. Viri ga poznajo samo še kot kneza, ki ga stavijo brez pomisleka v isto vrsto z Rastislavom in Svetopolkom,⁵⁹ a Bizantincem se je vtisnilo edinstvo nove antifrankovske fronte od Morave do Drave tako v spomin, da sta se jim zlili Moravska in Spodnja Panonija v eno „Veliko Moravsko“.⁶⁰

Nemci skelečega udarca, ki ga jim je zadal mali panonski knez, dolgo niso mogli vrniti. Roke so jim bile vezane na severu, kjer se je odločala usoda Podonavja v obupnem boju z mogočno Moravsko.⁶¹ Naziv „moravski Karantanci“ za panonske Slovence namiguje morebiti, da so se začeli takrat Moravci iz Kocljeve nitranske domovine močnejše seliti v Spodnjo Panonijo.⁶² Vsekakor pa je bilo nemškega pritoka konec. Nemoteno je uvajal zdaj Kocelj v Spodnji Panoniji slovansko bogoslužje in mirno nadaljeval svoje delo celo tedaj, ko so se nemški škofje polastili Metodove osebe. Ali leta 873. je nanagloma nastal preobrat. Svetopolk je začel iskati z Nemci sprave in sklenil z njimi že 874. leta mir.⁶³ Koclju so bila tako naenkrat izpodnesena tla, čas nemške osvete je napočil. Izpustili so sicer pod papeževim pritiskom Metoda iz ječe, ali obenem zagrozili Koclju, da bo po njem, ako osovraženega Grka zopet sprejme.⁶⁴

Kaj je nato storil Kocelj, se nikjer ne pove. Pač pa čitamo jasno, da je moral Metod iz Panonije bežati,⁶⁵ da je bila ta leta 874. že zopet salzburska in je sedel na Kocljevem mestu grof Gozwin.⁶⁶ Po zgovorni sklenjenosti podatkov je težko verjeti, da je ta prevrat povzročila mirna smrt. Dosti bolje se jim prilega domneva, da so Nemci izpolnili svojo grožnjo in je izginil pogumni zaščitnik Metodov po stari frankovski metodi za zidovi kakega samostana, — kot žrtev svoje visoke ideje in onega moža, kateremu je moralo biti lahko izdati malega Panonca z istim ravnodušjem, s katerim je prej izdal Rastislava in se izneveril pozneje Metodu.

II. Meje Kocljeve marke.

Obseg spodnjepanonske marke je do danes preporen. Znana je sicer vzhodna meja, ker jo je načrtala že priroda sama z Donavo, toda kako daleč je segala marka na sever, zapad in jug, o tem se še vedno razpravlja. Dolgo sploh ni bilo niti podlage za resno raziskovanje, dokler ni opozoril Pirchegger⁶⁷ na listino Ludovika Nemškega z dne 20. novembra leta 860., ki navaja v naravnem geografskem redu salzburska posestva na vzhodu, deleč jih z dvakratnim „item“ na tri posebne skupine.⁶⁸

V raffelstettenskem carinskem redu se delijo imena navzočih sodinov z dvema „item“ na tri odstavke, izmed katerih odgovarja vsak po eni grofiji.⁶⁹ V pasavski listini iz leta 903. se delijo krajevna imena slično z „imprimis“, „deinde“, „praeterea“, na štiri odstavke, izmed katerih odgovarja zopet vsak po eni upravni oblasti.⁷⁰ Že samo po sebi je torej verjetno, da imata tudi „item“ v salzburski listini isti pomen, in res je Pirchegger dokazal, da se zlagajo njene tri imenske skupine z razdelitvijo vzhoda na Gornjo, Spodnjo Panonijo in Karantansko. Na podlagi tega odkritja je potem določil zapadno mejo Spodnje Panonije vsaj v toliko, da se sme zdaj z gotovostjo reči, da je tekla po vzhodnem Štajerskem v črti od severa proti jugu, ki je sekala med Nestelbachom in St. Ruprechtom Rabo.⁷¹

Težave dela pri taki določitvi samo grofija „Dudleipa“. Kajti po listini spada kraj „Tudleipin“ v Karantanijo, a glede

na *Conversio*, iz katere izhaja, da mu je vladal Pribina,⁷² bi ga premestili zopet najrajši v Spodnjo Panonijo. Očitno radi tega nasprotja se Kovačiču sploh ni zdelo vredno, da bi se bavil z listino iz leta 860., temveč je poskusil rešiti dudlebsko vprašanje samostojno, s podatki o Radgoni in Ljutomeru.⁷³ Našel je namreč, da sta bila okraj „Luttenwerde“ in radgonski patronat v trinajstem stoletju salzburska last, in sklepal iz tega dalje tako:

1. Od trinajstega stoletja nazaj do leta 1057. „ni nobenega sledu, da bi si bili šele v tej dobi solnograški nadškofje na kak način pridobili ljutomersko okolico“ in cerkev v Radgoni. „Solnograška posest mora torej biti starejša“.

2. Ker se je ohranil iz začetnega leta te dobe 1057. seznam salzburskih posestev na vzhodu, morata biti Radgona in Ljutomer v njem že navedena, četudi pod drugim imenom.

3. Izmed navedenih imen spadata na Mursko polje kvečjemu Tudleipin in Ruginesfeld a v Duljebih je imel Salzburg baje cerkev, v Ruginesfeldu pa posestva, ki so bila nekdaž Kocljeva.

„Cerkveni patronat v Dudlebih pa zemljiška lastnina v Ruginesfeldu se čudovito ujemata s poznejšimi razmerami“ v Radgoni in Ljutomeru. „Poznejša radgonska župa in županija torej predstavlja staro dudlebsko županijo, ljutomersko ozemlje, „terra Luttenwerch“, pa stari Ruginesfeld.“⁷⁴

Tako Kovačič. Toda, njegovi preudarki ne drže. Kajti pripomniti je treba:

ad 1. O štajersko-ogrskih odnošajih enajstega in dvanajstega stoletja vemo tako bore malo, da je vsak argumentum ex silentio nedopusten. Za globokim molkom naših virov se skriva dosti slučajev, v katerih je mogel Salzburg dobiti Radgono in Ljutomer.

ad 2. Ako bi vzlic temu pritegnili prvemu sklepu, bil nedopusten takoj zopet drugi. Kajti nesporno je, da listina iz leta 1057. ne omenja vseh salzburskih posestev.⁷⁵ Nihče ne bi mogel biti zato porok, da ne izpušča tudi radgonsko-ljutomerskih.

ad 3. Ako bi vzlic temu sprejeli poleg prvega sklepa še drugega, bi se naposled pa vendar spoteknili nad tretjim. Zakaj saj ni res, da je podaril „kralj Ludovik leta 860. solnograškemu nadškofu le cerkev v Dudlebih“. Kjer je šlo za cerkev, dodaje listina izrečno „ecclesia“; kjer tega dostavka ni, gre pa za „curtes“ dvore. Ne vemo torej ničesar, ali se ujema cerkveni patronat v Radgoni s patronatom v Dudlebih, zato pa se tudi slej ko prej ne more trditi, da je Radgona Dudlebi.

V takih razmerah se je treba iznova zavedeti, da se da dudlebsko vprašanje rešiti samo na podlagi celokupnega gradiva, ki ga imamo zanj na razpolago. To je namreč:

1. Conversio, cap. 11., ki pripoveduje, da je dal Pribina okoli leta 850. blagosloviti cerkev v Dudlebih.⁷⁶

2. Kraljeve potrdilnice iz leta 860., 890., 977., 982., 984., 1051. in 1057., ki omenjajo med salzburškimi posestvi vedno tudi Tudleipin.⁷⁷

3. Listina iz leta 891., po kateri sta spadala štajerski Gnاسبach in okraj „Ruginesuelt“ k dudlebski grofiji.⁷⁸

4. Geografski imeni Duljebska za potok pri Ormožu in Dulleben za kraj pri Leobenu.

Izmed privilegijev, navedenih pod 2., ponavljata listini iz leta 1051. in 1057. dobesedno posestni seznam 984. leta, tako da se na nje ni treba dalje ozirati. Pač pa se morajo med seboj primerjati prejšnji sezname, zato jih prepisujemo zaradi lažje uporabe v naslednjem pregledu:

860	890	977	982	984 (= 890)
1. (Sabaria civitas et	1. ad Magilicham			
2. Peinihhaa)	2. ad Arnesdorf id est			
3. ad Magalicham	ad Uuachauuam			
4. ad Uuahauua	3. ad Crunzitam			
5. ad Liupinam	4. ad Liubinam			
6. ad Holunbure	5. ad Holunpurch			
7. ad Trigrisimam	6. ad Treisimam			
8. ad Penninuauanc	7. ad Penninioanc			
9. ad ecclesiam Anzo-	8. ad aecclesiam An-			
nis	zonis			
10. ad Uuitanesperc	9. ad Vuitinesperch			
11. ad ecclesiam Ellodis	10. ad aeccles. Ellodis			
12. ad ecclesiam Mini-	11. ad aecclesiam Mini-			
gonis presbiteri	gonis presbiteri			
13. ad Kundpoldesdorf	12. ad Guntpoldesdorf			
14. ad Rapam	13. ad Rapam			
15. ad siccam Saba-	14. ad Sabariam civita-			
riam; item	tem			
16. ad Peinicahu	15. ad siccam Sabariam			
17. ad Salapiugin	16. ad Peininchaha			

18. ecclesiam ad Chuar- tinahu	17. ad Mosapurch		
19. ecclesiam ad Kensi	18. ad Salapiugin		
20. ecclesiam ad Tern- perch	19. aecclesiam ad Quar- tinahu		
21. ecclesiam Gundoldi	20. aecclesiam ad Gensi		20 a
22. ecclesiam ad Sab- nizam	21. ad V aecclesias		aecclesiam ad Tern- berch
23. ad Nezilinpah; tem	22. ad Ruginesfeld		20 b
24. ad Rapam	23. ad Dûrnauua aec- clesiam cum Monte Parauuoz		aecclesiam Gundoldi
25. ad Tudleipin	24. ad Pettouiam		
26. ad Sulpam	25. in Zistanesfeld		
27. ad Lubantam	26. ad Sulpam		
28. ad Kurcizam bene- ficio Engilbaldi	27. ad Lum'nicham iux- ta Rapam	=	
29. ad Carantanam ec- clesiam sancte Ma- riae	28. ad Nezilinpach		
30. ad Trahoue	29. ad Sabnizam aec- clesiam ...; item		
31. ad Gurniz	30. ad Rapam		
32. ad Trebinam	31. ad Tudleipin		
33. ad Astaruuizam	32. ad Labantam		
34. ad Friesah	33. ad Curcizam bene- ficio Engilbaldi		
35. ad Crazulpam	34. ad Carantanam aec- clesiam sanctae Ma- riae cum decima ... de		
36. ad Pelisam	35. Carantana civitate aliisque curtibus ad eandem civitatem pertinentibus id est		
37. ad Chumbenzam	36. Trahof		
38. ad Undrimam	37. Gräuindorf		
39. ad Liestinicham	38. Curnuz		
40. ad Puccam	39. ad Curnuz		39 a
41. ad Morizam	40. Trebina		ad Szreliz
42. ad Strazinolun	41. Astaruuiza		
43. ad Luminicham iux- ta Rapam	42. Chrapuchfeld		
	43. Vitriuo		
	44. Friesach		
	45. Curca		
	46. Grazlupa		
	47. Lungouui		
	48. Sûblich		
	49. Tiufinpach		
	50. Châtissa		
	51. Pelissa		
	52. Chumbenza		
	53. Undrima		
	54. Linta		
	55. Lieznicha		
	56. Pucca		
	57. Muoriza		
	58. Liubina		
	59. ad Strazzinolun		

Listina iz leta 890., takozvani Arnulfinum, je falzifikat, ki je nastal, ko so Nemci po zmagi na Leškem polju zmagovito prodirali proti Ogronom in se je v Salzburgu vzbudila želja, da se čim prej obnovi nekdanja posest na vzhodu. Ker pa je bil Salzburžanom Ludovikov privilegij očitno preskop, so malo pred letom 977. ponaredili na njegovi podlagi novo listino, vprav Arnulfinum, ki je svojo predlogo izdatno izpopolnil z novimi imeni.⁷⁸ Ako pa se pogleda sedaj, kako jih je vrinil v stari seznam, tedaj se pokaže:

Arnsdorf (2), ki se istoveti izrecno z izrazom „ad Uuachauuam“, spada res v Wachau. Je-li Crunzita (3) točno Gründs ali pa se nanaša le v obče na „Grunzwitigau“, ni razvidno; toda v vsakem slučaju je soseščina dobro označena, kajti najmanj Hollenburg in Traismauer spadata tudi v „Grunzwitigau“.⁷⁹ Blatograd (17) se omenja pravilno za Pinko (16) in poleg Salapiugina. Grabštajn (37) stoji natančno med Dravskim dvorom⁸⁰ in Podkrnosom. Grobniško polje (42) se spaja po pravici z Ostrovico, le Vetrinj (43) bi se moral pomakniti nazaj za Podkrnos (38). Zato pa stoji zopet Krka (45), kakor treba, zraven Brež in se uvrščajo Lungau, Scheifling, Teufenbach, Katsch (47—50) pravilno, četudi v malo pomešanem redu, med Grasslup in Pöls. Prav stoji potem Lind (54) poleg Ingeringa, samo Ljubno (58) je zdrknilo s pravega mesta pred Bruckom za Bruck in Murico.

Izvemši le nekaj malopomembnih slučajev je torej pisec povsod pogodil pravo lego vrinjenih krajev. Vprav presenetljiva pa je njegova geografska zanesljivost v srednjem odstavku. Kajti medtem ko gre pisec pristne predloge iz zapadne Ogrske (Kensi) preko neznanega Ternberga in Gundoldskirchena k Žabnici na vzhodno Štajersko, nadaljuje ponarejalec svojo pot na jug v Pečuh in odtod v Ptuj (21—24). Kar je hotel vrniti, je s tem že vrinil. Mogel bi se torej zdaj mirno vrniti zopet k svoji predlogi in jo brez vsake izpremembe prepisati, toda ta skok mu ni všeč. Rajši roma dalje, dokler ga ne privede pot sama na staro progo, in tako pride pravilno do reke Sulm (26).

Lahko bi zdaj vsaj tukaj obstal in začel zopet prepisovati predlogo, toda namesto tega obhodi še sam one kraje, katerim se je prej zaradi Pečuha izognil. Pri tem pride v Langraben ob Rabi, ki ga omenja predloga šele na koncu svojega seznama, potem v Nestelbach in k Žabnici, a odtod gre nazaj preko Rabe v Tudleipin in dalje na Koroško. Preuredil je torej seznam salzburskih posestev natančno po zemljevidu, zapomniti si smemo zato za pozneje, da je bil naravnost odličen geograf.

Njegovo delo pa je zanimivo tudi radi svoje usode. Zakaj ko ga je potrdil Oton II. leta 977., je bil pergamen prekratek, tako da so odpadla v seznamu vsa imena od Krnskega grada (35) naprej.⁸¹ Salzburg je moral torej naravno stremeti za tem, da dobi popolno potrdilo, in ga je dosegel tudi res sedem let kasneje, 984. Tem čudnejše je, da se je ohranilo še eno nepopolno potrdilo iz leta 982. Razumeli bi ga, ako bi si bil dal Salzburg z njim zagotoviti svoje pravice do ostalih posestev, za katera leta 977. slučajno ni dobil potrdila. Toda v novem privilegiju se ne potrjuje samo ta nepotrjena posest (36—59), ampak se obnavlja potrdilo tudi za en del stare (24—35). Drugi Otonianum torej ni nastal zato, ker je bilo prvemu treba še druge polovice, temveč očitno iz nekega tehtnejšega vzroka. Tega pa je lahko spoznati, če se uvažuje, da se začenja posestni seznam leta 982. s Ptujem. Zakaj ako si je dal salzburski nadškof takrat potrditi samo karantansko posest brez ogrske, tedaj Nemci pač še niso bili prodrli dalje, je bil Arnulfinum šele program za bodočnost.⁸²

Poleg doslej razpravljanih virov je posebno važna za vprašanje, kje je stal grad Dudlebi, Arnulfova listina z dne 9. marca 891., zgoraj navedena pod točko 3. Samo ona namreč govori o dudlebski „grofiji“ in samo ona fiksira vsaj nekoliko dudlebsko ime na zemljevidu, ko pravi, da teče cmureški Gnasbach po dudlebskih tleh. Ali obeh teh podatkov bi se smeli po Pircheggerju posluževati samo s pridržkom,⁸³ t. j. resno sploh ne, kajti z istega dne imamo še drugo listino, ki se zлага s prvo doslovno, a izpušča i dudlebsko grofijo i Gnasbach.⁸⁴ Oboje

je torej morebiti samo drzen vrinek in odtod Pircheggerjeva opreznost. Toda ali si jo moramo prisvojiti tudi mi? Vzemimo, da so sumljive besede zares interpolirane! V tem slučaju pač listini ne bi smeli verjeti, če trdi, da je imel Salzburg posestvo ob Gnasbachu, nikakor pa nam ne bi bilo treba še dvomiti, da je tekel ta potok po grofiji, ki se je zvala „Dudleipa“. Kajti čemu bi bil ponarejalec grofijo izmislil? Saj se salzburska pravica do onega posestva radi tega niti za las ne bi bila okrepila. Kogar ne zanima Salzburg, ampak le geografski položaj dudlebske zemlje, se torej lahko mirno posluži naše listine. Verjetno pa je, da se je osumila sploh po krivici. Kajti pogledjmo jo enkrat поблиže!

Njena natančna vsebina je ta, da je podaril Arnulf Salzburgu različna posestva na Bavarskem, „in partibus Schlauniensibus vero in comitatu Dudleipa vocato in loco Ruginesuelt sicut Checil dux quondam inibi *ad opus suum* habere visus est, et veluti Reger in eodem comitatu iuxta aquam que dicitur Knesaha *in beneficium* habebat; ad Lauenatam quoque sicut Lorio *in beneficium* habuerat, ad Penninchaham ergo sicut Isaac miles Erinberti *in beneficium* tenuit“.

Naša pozornost velja tukaj samo trditvi, da je imel Kocelj zemljišče v Ruginesfeldu „ad opus suum“. „Ad opus“ ali „ad partem“ je namreč strokoven izraz. „Ad opus regis“ se pravi o zemljiščih, ki se upravljajo neposredno za kralja, da zalagajo njega in njegov dvor z živili.⁸⁵ Pravtako se rabijo ti in slični izrazi tudi pri grofih, in sicer kadar gre za posestva, ki jih uživa grof kot odškodnino za svoj službeni trud.⁸⁶ Kocljeva zemlja v Ruginesfeldu je bila torej njegova službena posest, ne navaden fevd kakor Regerjev, a opazka o tem v listini je tako fina, obenem pa za salzburske gospodarske namene tako brezpomembna, da nikakor ni mogla poteči izpod peresa kakega ponarejalca, ampak da se mora smatrati osumljena listina za prepis izvirne predloge.

Šele po tem kritičnem razboru celokupnega gradiva se more zdaj misliti na rešitev dudlebskega vprašanja. Za

gotovo smemo izprva imeti samo, da se je imenovala grofija „Dudleipa“ po Dudlebih, glavnem gradu dudlebskega plemena. Toda kje je ta stal? Držimo se najprej krajevnih imen! Ako bi bili Dudlebi Dulleben pri Brucku, bi bila morala segati Pribinova oblast celo na Gornje Štajersko. Ali to ni res. Dulleben je torej ohranil samo spomin na odkrhan drobec dudlebskega plemena kakor „Dulieb“ pri Spitalu na Koroškem.⁸⁷ Ako pa je Dudlebe iskati pri Ormožu, kjer poznamo potok Duljebsko,⁸⁸ tedaj je spadala grofija v Spodnjo Panonijo, kakor se je to mislilo itak že prej. Toda kaj pravijo listine?

Po diplomu iz leta 860. je stal grad Dudlebi v Karantaniji med rekama Raba in Sulm, torej v graški kotlini. To je trdil že Pirchegger, ali ko je našel pozneje potok Duljebsko, se je vrnil k staremu nazoru, češ, red, po katerem našteva listina imena, morebiti baš pri „Tudleipinu“ geografsko vendar ni zanesljiv.⁸⁸ Da pravilno presodimo, v koliko je to omahovanje upravičeno ali ne, si oglejmo zdaj še enkrat listino o Kocljevi posesti v Ruginesfeldu!

Ruginesfeld so skušali doslej zaman določiti. Knesaha je, kakor smo že omenili, Gnاسبach pri Cmureku, Penninchaha Pinka ob današnji avstrijsko-ogrski meji.⁸⁹ Le pomotoma pa se spravlja „Lauenata“ v zvezo s prekmursko Lendavo.⁹⁰ Pravi pomen izhaja nasprotno iz druge oblike za Lauenato, „Lauenta“.⁹¹ Kajti „Lauenta“ označuje le Labnico, ki teče vzporedno s Pinko v Panoniji,⁹² in ob kateri je salzburska posest izpričana res že v devetem stoletju.⁹³ Vsa tri imena pa so navedena v listini po prirodnem redu od zapada proti vzhodu — Gnاسبach, Labnica, Pinka — in skupaj z Ruginesfeldom povrhu še združena v skupine. Ruginesfeld in Gnاسبach se prištevata namreč razločno grofiji „Dudleipi“, a pri drugih imenih ne samo, da manjka to določilo, ampak loči jih od prejšnjih še besedica „quoque“, ki nas živo spominja one uloge, katero igra v privilegiju iz leta 860. „item“. Listina o Kocljevi posesti v Ruginesfeldu je torej zložena tako, kakor da dudlebska grofija ni spadala v

isto pokrajino, po kateri sta tekli Labnica in Pinka, t. j. da ni ležala v Panoniji. V tem slučaju bi jo morali zaradi Gnasbacha premestiti v Karantanijo na Graško-lipniško polje — ali pa si zopet misliti, da gre le za novo pomoto. Toda tako trdovratna zmotnost bi bila že sama po sebi sumljiva, a naravnost nedopustna postane, ako razgrnemo zdaj Arnulfinum. Zakaj tudi ta listina, ki je pokazala vprav o srednji Štajerski tako odlično geografsko znanje, odriva „Tudleipin“ na zapad od Rabe, torej zopet na graško-lipniško polje. Brez pomisleka smemo torej trditi, da je bila „Dudleipa“ karantanska grofija na dandanes srednještajerskih tleh.

Vse se zdaj tudi gladko ujema. Če najdemo v listini iz leta 982., ki našteva salzburška posestva na pravkar osvojeni zemlji, tudi „Tudleipin“, se temu po geografskem položaju dudlebske grofije ni treba več čuditi; a če je imel spodnjepanonski grof Kocelj v karantanski grofiji službeno posest, tedaj je to le zanimiv dokaz, da je bila dudlebska grofija pravtako združena s Spodnjo Panonijo, kakor z Vzhodno marko ob Donavi Traungau. Na konec konca pa je morebiti mogoče celo točno določiti tudi še kraj, kjer je stal Tudleipin. Kajti kakor se je razprostirala v devetem stoletju po Srednjem Štajerskem grofija „Dudleipa“, tako v enajstem grofija „Hengist“.⁹⁴ A kakor se je zvala ona po gradu Dudlebih, tako ta po gradu Hengistu.⁹⁵ Ako se vpošteva konzervativnost, s katero je čuval srednji vek politična in verska središča, potem je nad vse verjetno, da je Hengist le nemški dedič slovanskih Dudlebov. V tem slučaju pa so stali ti tam, kjer danes St. Margareten pri Lebringu.⁹⁶

V resnici bi bila to tudi geografsko najboljša rešitev. Zakaj za Rimljanov je bilo osrčje Srednje Štajerske ne Graško polje, ampak Lipniško. Tukaj je stala Flavia Solva, tukaj so se stekale ceste z juga, vzhoda in severa. To omrežje prometnih prog pa je predestiniralo tudi v slovensko-obrski dobi Lipniško polje za središče dudlebske župe, a predestinirani kraj za župni grad je bil potem brez sumnje tam, kjer je danes St. Margareten. Tukaj

na obronku Wildonskega brega blizu Mure je bil grad vojaško vse drugače zavarovan kakor v odprti ravnini, obenem pa je imel tudi prometno izvrsten položaj, kajti zapiral je mursko sotesko in rimsko cesto, ki je držala po njej iz Solve na sever. Staroslovenske „obrambe“, katerih spomin živi še v današnjih krajevnih imenih Afram in Aframberg pri Wildonu,⁹⁷ bi smeli smatrati potem samo za dele večjega trdnjavskega sistema, ki je imel nalogo, da ščiti osrčje dudlebske zemlje.

Se težje kakor zapadno mejo Spodnje Panonije je določiti severno. Vprašanje, kod je tekla, je mogoče sploh šele načeti, ako se prej dožene pomen nekaterih krajevnih imen, ki jih navaja *Conversio* v enajstem poglavju. Dotični odstavek pravi, da je nadškof Liupram na Pribinovo željo povsod blagoslavljal cerkve, med temi eno v Blatogradu

„et foris civitatem in Dudleipin, in Ussitin, ad Businiza, ad Bettobiam, ad Stepiliperc, ad Lindolveschirichun, ad Keisi, ad Wiedhereschirichun, ad Isangrimeschirichun, ad Beatuseschirichun, ad Quinque basilicas“.⁹⁸

Izmed teh enajstih imen so znana samo Dudleipin, Ptuj in Pečuh (*Quinque ecclesiae*). Glede drugih si je treba zaenkrat šele predočiti, da je sledila frankovska kolonizacija pri nas rimskim cestam. Po njih so prodirali priselniki globoko v tujo deželo, ne da bi bili popolnoma izgubili zveze z domovino. Kakor v moderni dobi Amerikanci ob pacifiški železnici, Rusi ob sibirski, tako so se naseljevali v devetem stoletju ob rimskih cestah Bavarci in Franki.⁹⁹ Z njimi pa je prišel duhovnik. Neustrašeno je oznanjal tu evangelij in pridobil za to svoji cerkvi zdaj tu zdaj tam obsežna posestva. Posledica je bila, da sta se širili baš po rimskih cestah krščanstvo in nemštvo najjačje. Dovoljeno je torej vsaj domnevati, da so stale tudi cerkve, ki jih omenja gorenji seznam, več ali manj ob rimskih progah. Res se izkaže ta slutnja kot pravilna povsod, kjer jo moremo preizkusiti po zemljevidu: Pečuh je stal ob cesti, ki je vodila iz Savarije, Subotišča, čez Sirmij v Bizant; Ptuj ob panonsko-furlanski cesti in Dudleipin ob rimski progi, ki je držala iz doline reke Pitten čez Wechsel v

mursko dolino in se spajala tukaj s cesto v Solvo. Ker pa našteva *Conversio* te tri kraje natančno po njegovi legi na zemljevidu, si je zelo vabljivo misliti, da je ves seznam prav tako strogo geografsko urejen, kakor spisek solnograških posestev iz leta 860. Ali da se nam ni treba zadovoljiti s prazno domnevo, si oglejmo še enkrat, kaj piše *Conversio*! Kmalu spoznamo:

Pisec našega seznama je omenil najprej cerkev v Blatogradu, Pribinovi prestolnici, potem pa naenkrat pretrgal opis in ga začel iznova šele daleč na zapadu z imenom *Dudleipin*; na četrtem mestu imenuje *Ptuj*, na zadnjem, enajstem, *Pečuh*. Ker se je *Ptuj* sredi devetega stoletja najbrž še prišteval Panoniji,¹⁰⁰ bi se dale cerkve zelo dobro razdeliti po okrožjih, ki sta bili združeni v Pribinovih rokah, kajti samo tri izmed njih bi potem odpadle na razmeroma malo grofijo *Dudleipin*, kar osem pa na veliko *Spodnjo Panonijo*. Z vedno večjim zaupanjem poskušamo torej sedaj, da izsledimo še ta ali oni kraj iz *Conversije* ob rimskih cestah naših dežel.

Vzemimo kar drugo ime po *Dudleipinu*, *Businiza*! Jezikovno je to brez dvoma slovenska *Pesnica*. Črka „-u-“ temu ne nasprotuje, saj se je pisalo tudi za koroški *Zelsach-Selče* o priliki *Zulszah*.¹⁰¹ *Conversio* stavi *Businizo* med *Dudleipin* in *Ptuj*. Ako se je držal pisec v istini rimskih prometnih prog, potem nam je iskati *Businizo* na črti, ki je tekla z lipniškega polja proti *Ptjuju*. Res se poučimo lahko po zemljevidu, da je šla zveza *Flavia Solva - Poetovio* čez spodnještajersko reko *Pesnico*. Zdi se torej, da se naša domneva obnese.

Do dobra se uverimo o njeni upravičenosti, ako si ogledamo v seznamu še drugo ime po *Ptjuju*, *Lindolveschirichun*. Kakor kažejo *Izangrimeskirchen*, *Otachereskirchen*, *Beatuseskirchen* in druga imena, je *Lindolveskirchen* sestavljen z osebnim imenom in pomeni cerkev, katere ustanovitelj ali duhovnik je bil neki *Lindolf*. Vzemimo kakor doslej, da se drži seznam rimskih cest, potem bi moral stati *Lindolveskirchen* ob cesti, ki je vodila iz *Ptuja* nekaj časa severovzhodno in se je cepila nato v *Halikanu* na dve progi,

izmed katerih je šla ena proti Savariji, druga v Aquincum. Kot križišče je bil Halicanum seveda vedno tako važno, da se ne bi smeli čuditi, ako bi bili Franki rimsko naselbino obnovili. V tem slučaju ne bi bilo izključeno, da bi morali iskati Lindolveskirchen v Halikanu. Kaj poreče k temu kritika?

Na tleh starega Halikana stoji dandanes vas Spodnja Lendova, Also-Lendva. Listine zgodnjega srednjega veka ne dopuščajo nobenega dvoma, da se je zvala vas nekdanj Lindova.¹⁰² Osebnih imen od debla „lind“ v slovenskem jeziku sploh ni, pač pa je znano tako ime v nemškem, namreč „Lindo“, skrajšana oblika namesto „Lindolf“. Slovenska Lendova torej ni nič drugega kakor Lindova cerkev a to je prevod za Lindolveskirchen. Strogo geografsko urejena vrsta Dudleipin-Pesnica-Ptuj-Lendova torej dokazuje, da je nanizal seznam kraje načeloma v istem redu, v katerem so si sledili ob rimskih cestah, a to nas navdaja z nado, da je mogoče tudi drugo ime, Keisi, prav tako srečno pojasniti.

Keisi ali — kakor piše listina iz leta 860. — Kensi se tolmači za Güns.¹⁰³ Toda ta razlaga je iz več ozirov neverjetna. Jezikovno nas ne zadovoljuje, ker se zove Güns po analih sv. Emerama castrum Guntionis,¹⁰⁴ prihaja torej od osebnega imena.¹⁰⁵ Stvarno pa ji tudi ne zaupamo preveč, ker si je težko dopovedati, da je šel pisec v svojem seznamu najprej pač z zapada preko juga okrog Blatograda, da pa je preskočil potem iznenada na sever. Smeli bi torej imeti Kensi za Güns samo tedaj, ako boljše razlage res ne bi bilo. Toda je-li to gotovo?

Pisec leta 860. našteva salzburška posestva, sledeč Donavi natančno od zapada proti vzhodu; nato jo krene naenkrat na jug in pride tako naposled na spodnjepanonska tla. Tukaj navaja posamezna posestva v tem-le redu:

ad Peinicahu, ad Salapiugin et ecclesiam ad Chuar-tinahu, ecclesiam ad Kensi, ecclesiam ad Ternperch, ecclesiam Gundoldi, ecclesiam ad Sabnizam, ad Nezilinpah.

Prihajajoč iz Gornje Panonije je torej šel najprej na jug čez Pinko, odtod k Zali in dosegel pri Zalabéru najjužnejšo točko svojega pota. Tukaj pa se je pojavila zanj težkoča. Salzburška posest se namreč od Zalabéra ni več

razprostirala dalje v dotedanji smeri, ampak proti zapadu in vzhodu. Pisec, ki je težil za čim večjo popolnostjo svojega seznama, se je moral zato naenkrat ustaviti v Zalabéru in obhoditi najprej kraje na vzhodu od Zale, preden je mogel nadaljevati svojo pot na zapad v Karantanijo. Ali se je končal ta izlet na vzhod že ob Blatnem jezeru v Kvartinahi, ne vemo. Kajti naslednja imena do vzhodnoštajerske Žabnice so neznana. Kensi si torej predstavljamo zaenkrat prav tako lahko na naselbinski črti, ki je tekla od Zale ob bregovih Blatnega jezera na vzhod, kakor na zapadni poti od Zale proti Žabnici. Na noben način pa po listini iz leta 860. ga ne smemo več iskati severno od Rabe v Günsu, ampak samo še južno od nje. Alternativa glede Zale sicer še ostane, ali naposled se iznebimo tudi nje, ako se ozremo na Arnulfinum. Zakaj ta vriva Kensi med Kvartinaho in Pečuh, — spadal je torej na vzhod od Zale.

Določiti Kensi je postalo s tem navadna geometrična naloga. Kajti po listinah ga je zdaj iskati ob Blatenski črti, po migljaju pa, katerega nam je prej dala *Conversio*, ob cesti *Halicanum-Savaria* ali *Halicanum-Aquincum*. Podoba je torej, da je moral stati na presečišču Blatenske črte in ene izmed onih dveh rimskih cest. Res najdemo tudi kmalu na severovzhodnem koncu Blatnega jezera ne daleč od ceste *Halicanum-Aquincum* kraj po imenu *Kenese*, ki se zove v starih listinah *Kensa*.¹⁰⁶ Jezikovno in stvarno ni dvoma, da je to Kensi.

Za določitev severne meje Spodnje Panonije je to spoznanje odločilnega pomena. Zakaj dokler so smatrali raziskovalci Kensi za Güns, se je umelo samo ob sebi, da so raztegali Spodnjo Panonijo na severu najmanj do kota, kjer je še pred kratkim Ogrska mejila z Nižjeavstrijsko in Štajersko. Razlaga Kensi-Kenese pa izpodnaša temu nazoru glavno oporo: vse zavisi zdaj od tega, ali drži vsaj še ostala podlaga. Poučimo se o tem zopet po listini iz leta 860.!

Ta navaja v Gornji Panoniji vzhodno od Dunajskega lesa po vrsti salzburška posestva.

„ad Penninuanc, ad ecclesiam Anzonis, ad Uuitanesperc, ad ecclesiam Ellodis, ad ecclesiam Minigonis presbiteri, ad Kundpoldesdorf, ad Rapam, ad siccām Sabariam“.

Sabarija je potok, ki se je zval po mestu Savariji. Po prehodni obliki „Sevira“¹⁰⁷ mu je danes ime Zöbern. Ker omenja listina neposredno za njim, toda že v Spodnji Panoniji Pinko, je tekla meja obeh Panonij očitvidno nekje med salzburškim posestvom ob Zöbernu in drugim ob Pinki. Penninuanc se zove že davno zapuščen kraj pri Spratzecku, na katerega spominja danes Pfennigleiten,¹⁰⁸ Uuitanesperc je gora med potokoma Zöbern in Spratzbach,¹⁰⁹ Rapa pa se smatra po listini iz leta 830. za Rabnico.¹¹⁰ Ako zasledujemo zdaj po zemljevidu imena: Pfennigleiten, Uuitanesperc, Rabnica, Zöbern in Pinka, se ne moremo ubraniti vtiska, kakor da so posestva salzburške listine nanizana na premi črti od Pfennigleitenā proti jugu. Ker pa bi sekala taka črta Zöbern in Pinko samo v gornjem teku, bi to pomenilo, da je vprašanje severne meje Spodnje Panonije kolikor toliko rešeno. Kajti ne bilo bi je več treba iskati nekje med tema potokoma, ampak lahko bi že določneje rekli, da je segala Spodnja Panonija na severu v njiju povirje. Kakor oni, ki so istovetili Kensi z Günsom, bi torej tako naposled tudi mi premaknili spodnjepanonsko mejo zopet v tiste kraje, kjer so se stikale do razpada stare monarhije Štajerska, Nizjeavstrijska in Ogrska. Pravico do tega pa bi nam potrdila še listina iz leta 844.; zakaj po njenih jasnih besedah je mejila Gornja Panonija s Spodnjo „ad Brunnaron . . . iuxta rivolum qui vocatur Sevira“¹¹¹, a ta Brunnaron je proglasil Felicetti za Lebenbrunn na severozapadu od Günsa.¹¹²

Vendar je vsa ta logika vzlic svoji prikupljivosti zgrešena. Kajti krivo je že njeno izhodišče; saj nikakor ne stoji, da bi bila Rapa Rabnica. Trikrat se imenuje v prepornem viru iz leta 860. Rapa; dvakrat pomeni ime brez dvoma Rabo. Le tretjikrat naj bi pomenilo Rabnico?

Baje to izhaja iz rabsodbe kralja Ludovika o salzburško-pasavskem sporu leta 830. Tam se govori namreč o neki Špraci, „ki se izliva v drugo Spraco in teče z njo vred v

Rapo¹¹³. Ime Špraca se je ohranilo v Spratzbachu, ki ga poznamo iz najjugovzhodnejše Nižjeavstrijske, iz „Bucklige Welt“. Ta Spratzbach se steka pri Spratzecku s Kreuzwiesenbachom, sprejema pri Blumau-u še Talbach in se zove odtod potem Rabnica. Ako vzamemo Kreuzwiesenbach za drugo Spraco, dobimo, kakor to hoče listina, dva različna potoka po imenu Spraca in eno združeno Spraco, to je del Spratzeck-Blumau. „Rapa“ bi bila v tem slučaju na videz res Rabnica,¹¹⁴ kajti po Spratzbachu sledi ta in ne Raba. Kljub temu se mora ta razlaga odbiti, ker se ne strinja z besedilom naše listine. Zakaj združena Spraca (Spratzeck-Blumau) pri Blumau-u ne „teče“ v Rabnico, kakor to zahteva vir, ampak izpreminja tam samo svoje ime in je odslej Rabnica. Nasprotje se da odpraviti le tako, da se vzame za drugo Špraco namesto Kreuzwiesenbacha Talbach, čigar povirje se zove itak „die Spratz“.¹¹⁵ V tem slučaju je združena Špraca Rabnica,¹¹⁶ a o tej se lahko upravičeno trdi, da „teče“ v Rabo. Krajevna imena Pfennigleiten, Uuitanesperc, Rapa, Zöbern in Pinka potemtakem nikakor ne vodijo v ravni črti s severa na jug, temveč v loku, ki se boči široko na vzhod tja do Rabe in se vrača šele odtod k Zöbernu in Pinki. Kje jih doseza, pa je potem popolnoma nejasno in zato se zruši naposled tudi naš prejšnji sklep, da je tekla severna meja Spodnje Panonije baš po gornjem potočju Zöberna in Pinke.

Niti to ga ne more rešiti, da sta se stikali obe Panoniji pri Brunnaronu. Kajti ali je Brunnaron res Lebenbrunn blizu Günsa? Lebenbrunn je vas, ki leži skoro 600 m visoko v gorovju. Samo po sebi je malo verjetno, da bi bili Nemci splezali že leta 844., komaj šestnajst let po začetku svoje kolonizacije,¹¹⁷ iz dolin „Grbavega sveta“ na višave, da bi si ustanavljali sredi odljudnih gozdov vasi in selišča. Ali tudi če bi bilo to res, obeh imen še dolgo ne bi smeli istovetiti; zakaj Brunnaron je stal po zatrdilu listine ob Zöbernu. Lebenbrunn pa je daleč v stran v hribovju. Vse, kar vemo o Brunnaronu, se omejuje torej zopet le na to, da je stal nekje ob Zöbernu. To pa je vsekakor premalo. Kot zadnji pripomoček, da se natančneje določi spodnje-

panonska meja, ostane zato samo še listina iz leta 830., ki opisuje mejo med salzburško in pasavsko cerkvijo na panonskih tleh. V svoji zadregi ne smemo namreč prezreti dejstva, da se je potegnila politična meja sem ter tje po cerkveni.¹¹⁸ Kaj, ko bi to veljalo tudi za naš slučaj?

Listina pravi, da sta prišla leta 830. salzburški nadškof Adalram in pasavski škof Reginhar pred Ludovika Nemškega in ga prosila, naj bi razsodil, komu izmed njiju gre cerkvena oblast v Panoniji vzhodno od Dunajskega lesa. Reginhar jo je zahteval zase, Adalram pa je nasprotno trdil, da je že izza Arnona salzburška. Nato je odredil Ludovik,

„ut Reginharius habeat ad dyocesim suam de ista occidentali parte fluvii qui uocatur Spraza ubi ipsa exoritur et in aliam Sprazam cadit et ipsa in Rapam fluit, Adalramus vero archiepiscopus ex occidentali ripa supradictarum aquarum in orientali et in australi parte ad dyocesim Juuauensem“.¹¹⁹

Listina, ki se je ohranila samo v prepisu, se je presojala različno. Mühlbacher jo je zavrzel kot falzifikat dvanajstega stoletja,¹²⁰ Lampel pa trdi, da se naslanja prepis na pristen, toda poškodovan izvirnik. Sumljivosti v besedilu se torej baje ne smejo pripisati na rovaš falzifikatorju, ampak kopistu, ki da je popravljajl nečitljiva mesta po lastnem preudarku.¹²¹ Toda komu naj se verjame?

Nedvomno pristen je datum, ki je po Mühlbacherju povzet iz pristne predloge Ludovika Nemškega, ako tudi je imela ta drugo vsebino. Nasprotno ponavlja narratio skoro doslovno besede Karlove listine iz leta 811. o mejnem sporu med Salzburgom in Oglejem, tako da bi morali smatrati vzrok Ludovikovega posredovanja med Adalramom in Reginharjem za izmišljen. Ali preden se sprijaznimo s to mislijo, je treba vendar uvaževati, da poroča samo sedem let starejša listina o istem Reginharju, da je marljivo skušal dobiti na vzhodu nazaj, kar je izgubila tam pasavska škofija po malomarnosti njegovih predhodnikov.¹²² Ako je ta vest točna, tedaj vzporeja neoporečno Reginharja oglejskemu patriarhu Urzu ali Maksenciju, ki sta se prav tako trudila nekaj let poprej, da bi Salzburgu zopet odvzela, kar si je

ta na vzhodu nagraabil ob oglejskih stroških.¹²³ Razlog Ludovikovega posredovanja, ki ga omenja narratio leta 830., potem ne bi bil prazna izmišljotina kakega ponarejalca, ampak jasno znamenje, da je Pasava takrat zares obnavljala stare pravice proti močnejšemu tekmeču, Salzburgu. Ali kakor vemo, listina iz leta 823. je baje tudi ponarejena.¹²⁴ Sklepi, pravkar zgrajeni na njej, visijo torej v zraku, dokler jim ne najdemo boljše opore. Toda ali je to mogoče?

Dejstvo je, da srečavamo Pasavo na gornjepanonskih tleh pozneje kakor druge cerkve in sicer baš stoprv za Reginharja.¹²⁵ Dejstvo je dalje, da je dobil Salzburg, kakor poroča *Conversio*, leta 796. za severno mejo Rabo.¹²⁶ Če je pozneje res odmaknil mejo do Rabnice, bi bil to najboljši dokaz, da je Pasavo tukaj prikrajšal. V tem slučaju pa bi bila narratio overovljena, zakaj lahko bi se potem razumelo, da sta se Salzburg in Pasava sprla, in da je moral naposled sam kralj poseči vmes. Vsa naša pozornost velja zato odslej vprašanju, ali se je določila v frankovski dobi res Špraca, t. j. Spratzbach in Rabnica, za mejo med Pasavo in Salzburgom.

Po listini iz leta 830. je dobila Pasava vse, kar je bilo zapadno od Šprace, a Salzburg kraje vzhodno in južno od nje. Delitev na zapadno in vzhodno krilo kaže, da se je mislilo tukaj na meridiansko mejo, torej na oni del Šprace, ki sega od Spratzecka približno do Unterrabnitza. O tem ne more biti nikakega dvoma. Ravno tako pa je tudi gotovo, da laže listina, ako prisoja zemljo vzhodno od te črte Salzburgu. Kajti nikdar v frankovski dobi Salzburg ni segal na Ogrskem tako daleč na sever: tu so, nasprotno, delovali pokrajinski škofi, ki jih je pošiljala Pasava. Laž je v našem slučaju tako prozorna, da jo je mogoče spoznati že po besedah same listine. Zakaj po njih je odredil Ludovik Nemški, da bodi Špraca od izvira do izliva v Rabo vzhodna meja Pasave, a to je v naravi izključeno, ker teče samo na kratki progi Spratzeck—Unterrabnitz v resnici s severa na jug in bi bila zato samo tukaj uporabna za mejo med zapadom in vzhodom. Drugače teče samo z zapada na vzhod.

Naravnost nezmiselno je zato, če računa listina področje pasavske cerkve

„de ista occidentali parte fluvii qui uocatur Spraca ubi ipsa exoritur et in aliam Sprazam cadit et ipsa in Rapam fluit“.

Najmanj zadnjih pet besedic je tukaj očitno odveč. Brez njih bi bila določba o strani neba še za silo umevna, v zvezi z njo to ni nikdar. Ako stoji vzlic temu dodatek v listini, tedaj je zanj samo ta razlaga, da imamo tu pred seboj sicer falzifikat, a da njegov pisec ni svobodno izmišljal, temveč se je držal predloge, ki je potegnila salzburško-pasavsko mejo kratkomalo po Špraci od njenega izvira do ustja. V tem slučaju pa se je mogla uporabiti Špraca za razmejitev samo tako, da po njej niso ločili zapada od vzhoda, ampak sever in jug, ali — drugače rečeno — v tem slučaju je prepustila pristna predloga Salzburgu Panonijo južno od Šprace, Pasavi severno od nje. Proti Lamplu moramo torej podčrtati, da je listina iz leta 830. falzifikat, proti Mühlbacherju pa poudarjamo krepko, da ni samo datum potekel iz pristne predloge, ampak tudi vest o salzburško-pasavski meji ob Špraci.

Pravo poročilo o razmejitvi se je moralo torej glasiti v nasprotju s falzifikatom tako:

Predloga:

Nos Ludovicus, rex Baioariorum predictam parrochiam
eo modo dividere iussimus,

ut Reginharius episcopus
habeat ad dyocesim suam de
ista aquilonali parte
fluvii qui uocatur Spraza
ubi ipsa exoritur et in aliam
Sprazam cadit et ipsa in
Rapam fluit, Adalrammus
vero archiepiscopus ex
aquilonali ripa supra-
dictarum aquarum in au-
strali parte ad dyocesim
Juuaensem.

Falzifikat:

ut Reginharius episcopus
habeat ad dyocesim suam de
ista occidentali parte
fluvii qui uocatur Spraza
ubi ipsa exoritur et in aliam
Sprazam cadit et ipsa in
Rapam fluit, Adalrammus
vero archiepiscopus ex
occidentali ripa supra-
dictarum aquarum [in ori-
entali et] in australi parte
ad dyocesim Juuaensem.

Ponarejalec torej ni storil več, kakor da je pisal namesto „aquilonali“ „occidentali“ in temu dodal primerno nasprotje z vrinkom „in orientali“. Izpremenil je na svoji predlogi potemtakem samo toliko, kolikor se mu je zdelo neobhodno potrebno, a pozabil pri tem celo izbrisati izraz „in australi parte“, dasi ta v potvorjenem tekstu nima nobenega zmisla, ampak vprav izdaje svojega pisca kot varavca.

Vzrok, zakaj se je lotil kočljive naloge, je tičal bržkone v tem, da je za druge nemške kolonizacije sovraštvo med Salzburgom in Pasavo na novo vzplamtelo. Kajti pod zastavami zmagovitega grofa Karantanske marke, ki je tolkel Ogre, so prišli salzburski duhovniki že v enajstem stoletju čez Wechsel in cerkveno osvojili Nižjeavstrijsko do reke Piesting, dasi je spadal ta kraj geografsko k Pasavi.¹²⁷ V takih okoliščinah je morala pasavski cerkvi sama od sebe šiniti v glavo misel, da bi se v obrambo svojih pravic sklicevala na frankovski red. Že ta bi bil vzel Salzburgu največji del ugrabljenih tal in jo vrgel od piestinske struge nazaj do Šprace. Ali Pasavi se je hotelo očitno še več in zato je upotrebil pisec dvanajstega stoletja zvijačo, da je kratkomalo zasukal frankovsko mejo kar za devetdeset stopinj. Če je dodelila pristna predloga Pasavi zemljo severno od Šprace, je zamenil ponarejalec „severno“ z „zapadno“ in prisvojil tako svoji cerkvi ob salzburskih stroških ves Wechsel, ki leži v resnici na zapadu od proge Spratzek—Unterrabnitz. Ne samo namen, ampak tudi način prevare kaže torej, da so imeli še v dvanajstem stoletju v Pasavi listino frankovske dobe, ki je poznala kot severno mejo salzburske cerkve v Panoniji Špraco.

Ako se spomnimo zdaj iznova, kako malo se je prvotno brigala pasavska cerkev za svoje naloge na vzhodu, a kako hitro se je lotila salzburska pastirskega dela med Dravo in Rabo, tedaj nam mora biti zgodovina cerkvene razmejitve v Panoniji naposled do konca jasna. Kajti potem stoji:

Leta 796. se je odredila Salzburgu meja po Rabi. Ali ko so Karantanci v večnih bojih preganjali Obre in

tiščali za njih bežečimi roji vedno dalje proti severu celo na gornjepanonska tla,¹²⁸ je prekoračil tudi salzburški duhovnik Rabo in sledil karantanskim bojnikom, ne meneč se ni malo za Pasavo, ki ji itak ni bilo mar za vzhod. Čez nekaj časa pa je salzburško prodiranje vendar vzdramilo spečo sosedo in tedaj je uspelo leta 830. Reginharju ustaviti s kraljevo pomočjo tekmece vsaj ob Špraci.

Razločevati je torej v Panoniji devetega stoletja dve salzburški severni meji, starejšo ob Rabi in mlajšo ob Špraci. S tem pa je postavljeno raziskovanje o severni meji Spodnje Panonije naenkrat na širšo podlago. Kajti ako se je držala tam politična meja morda v resnici cerkvene, tedaj se mora zdaj vprašati, katere, Šprace ali Rabe. Načnimo vprašanje najprej z geografske strani!

Ko je začel Karel Veliki boj proti Obrom, se je pokazalo, da glavni sovražnik ni Ober, temveč panonska priroda, njene pustinje, gozdovi in barja.¹²⁹ Le rimske ceste so odpirale pot v divjo deželo in zato je postal tudi cestni trikot Vindobona—Savaria—Arrabo, ki je spajal Panonijo vzhodno od Dunajskega lesa, v veliko prometno enoto, za Franke takoj od početka neprecenljivo orožje. Zmaga in oblast nad Obri sta bili združeni z njegovo posestjo. Da vojaški genij Karlove veličine tega dejstva ni mogel prezreti, je jasno. Resno smemo zato dvomiti, da je cesar leta 803. rimski trikot razdril in kraje južno od Šprace podredil furlanskemu prefektu namesto podonavskemu Werinherju. Dosti prej bi verjeli, da je združil s severno prefekturo ves trikot, da je tekla torej meja med Gornjo in Spodnjo Panonijo južno od Savarije, ne severno. Toda kaj porečejo k temu viri?

Listina o Brunnaronu izpričuje vsaj toliko, da sta se stikali obe Panoniji ob Zöbernu.¹³⁰ Korak dalje nas vede listina iz leta 860., ki omenja kot zadnje salzburško posestvo na gornjepanonskih tleh zemljišče „ad siccā Sabariam“, ob Su hem Zöbernu.¹³¹ Ker Zöbern ni kraški potok, ki ponice v apnencu, in tudi ne teče po produ, ki bi njegovo vodo požiral, znači „siccā Sabaria“ le zapuščeno strugo, mrtev rokav, kakršni nastajajo, ako reka serpenti-

nira. Zdaj pa zasledujmo po zemljevidu, kje more Zöbern serpentinirati. V ozkih jarkih goratega gornjega teka gotovo da ne, pač pa spodaj v ravnini, kjer se vijugajo in razpletajo po lokah tuki drugi potoki, kakor Rabnica, Prenten in Pinka. Gornjepanonska meja se torej razločno odmiče od Rabnice daleč na jug.

V isto smer kaže i poročilo o kapkanu Teodoru. Kajti ko leta 805. „zaradi slovanskih napadov ni mogel ostati v prejšnjih krajih“, je želel ubežati svojim preganjalcem med obrske brate v Gornjo Panonijo, a to željo izporočil cesarju tako, da ga je prosil, naj bi ga naselil med Karnuntom in — Savarijo.¹³² Ali potemtakem ni segala Gornja Panonija celo najmanj do Savarije?

Politično pripadnost tega mesta se je že poskušalo določiti na podlagi vesti, da je Ludovik Nemški leta 860. izročil Savarijo salzburškemu nadškofu po upravitelju Gornje Panonije Odarriku, svojem „grofu in odposlancu“.¹³³ Naglašalo se je namreč, da so se kot missi dominici pošiljali v posamezne grofije možje, ki so bili tam tuji, in zato bi pomenilo misatstvo gornjepanonskega grofa v Savariji, da ta najbrž ni spadala k njegovi grofiji.¹³⁴ Toda sklep, ki bi bil pravilen, če bi šlo za Karlovo dobo, ni pravilen za leto 860. Zakaj že Ludovik Pobožni se je odpovedal na začetku svoje vlade v prid državnega zbora pravici, izbirati odposlance po svoji volji, a od leta 825. naprej je bila celo navada, da je vršila misatske posle kratkomalo krajevna oblast.¹³⁵ Kolika je bila odslej odposlančeva samostalnost, osvetljuje najbolj okoliščina, da na Nemškem grof kraljevega ukaza o prilik niti ni več sam izvršil, ampak odredil za to namestnika.¹³⁶ Odalrikovo misatstvo v Savariji torej nikakor ne govori za to, da je ležalo to mesto izven njegove grofije, temveč mnogo bolj za nasprotno mnenje, da je bilo še gornjepanonsko.

Zadnji pomislek proti temu nazoru more odpasti, ako ga preizkusimo naposled po Arnulfinu. Kajti medtem ko njegova predloga v seznamu starih salzburških posestev Savarije še ne našteva, ampak iz teh krajev zabeležuje samo

posestva „ad Rapam, ad siccum Sabariam, item ad Peinichahu“, jo ponarejalec že uvršča a — značilno — tako, da piše „ad Rapam, ad Sabariam civitatem, ad siccum Sabariam, ad Peininchaha“. Dasi torej ne poudarja več meje obeh Panonij z besedico „item“ — s tem, da stavi Savarijo med Rabo in Suhi Zöbern, dokazuje dovolj razločno, da se je raztezala Gornja Panonija v istini še v potočje Spodnjega Zöberna najmanj do Savarije.

Nadaljnji sklepi se razumejo zdaj sami ob sebi. Zakaj če smo zasledili pravkar mejo med Gornjo in Spodnjo Panonijo v neposredni bližini Rabe, ob kateri se je ustanovila leta 796. salzburško-pasavska meja, tedaj je jasno, da se je potegnila tukaj res politična granica po cerkveni. Njen potek pa si smemo potem predstaviti približno tako, da je tekla črta najprej po Rabi navzgor morebiti do ustja Zöberna, nato ostavila Rabo in šla pod Savarijo dalje na zapad.

Na konec konca preostaje tako samo še vprašanje, kako daleč je segala Spodnjepanonska marka na jug. Šišič, ki misli, da še v posavsko Hrvatsko, se opira pri tem na dvoje: 1. na to, da je baje reka „Valchau“, ob kateri je dobil Pribina leta 846. od Ludovika Nemškega sto kmetij, hrvatska Slobostina, ker se zove leta 1235. Wolko, in 2. na to, da so ubili dalmatinski Hrvati, ko so se dvignili proti Frankom, po poročilu Konstantina Porfirogenita frankovskega poveljnika, kateremu je bilo ime „Kocilis“. „Kocilis“ je Šišiču Kocelj, čas leto 876./77., a Kocelj na pohodu proti dalmatinskim Hrvatom mu pomeni potem, da je bil ta njih sosed, „da je torej upravljal i Panonsko Hrvatsko“.¹³⁷ Ali ta sklep je presmel, ne samo zato, ker bi bil Kocelj vendar lahko poveljeval frankovski vojski tudi tedaj, ako mu Panonska Hrvatska ni bila politično podrejena, ampak predvsem zato, ker nikakor ne stoji, da je „Kocilis“ Kocelj.

Sumljivo je že to, da uloga, ki se pripisuje Koclju s to razlago, najživeje nasprotuje njegovi zgodovinski podobi. Kajti on da bi bil pogazil na koncu svojih dni baš svoje najslavnejše delo in skesan tlačnil zopet za nemške politične cilje? Le težko je to verjeti, tem težje, ker o tem

v virih ni niti sence sledu. Odločilno pa pobija tako misel dejstvo, da je „Kocilis“ pravtako lahko ko Kocelj tudi Kazil-Kadaloh,¹³⁸ a da vemo pač o hrvatskem boju za svobodo za furlanskega prefekta Kadaloha — to je Ljudevitov upor — ne vemo pa ničesar o takem boju za Koclja. Zato je spraval tudi že Dümmler Konstantinovo vest pravilno v zvezo s Kadalohom.¹³⁹

Nazor o Kocljevem gospostvu ob Savi sloni torej samo še na trditvi, da je Sloboština „Valchau“. Toda tudi ta trditev ne drži. Zakaj če je frankovski kralj razpolagal z zemljišči ob reki „Valchau“, potem jo je brezpogojno treba iskati v pokrajini, ki ni bila vazalna kneževina, ampak provinca; le na tako neposredno frankovskih tleh je imel kralj svoja posestva. Toda ali je bila Panonska Hrvatska v devetem stoletju frankovska provinca? Nemci so provincializirali vzhod leta 828,¹⁴⁰ a takrat je bila Panonska Hrvatska sploh neodvisna od njih.¹⁴¹ Po svojem povratku pod frankovsko oblast pa se pojavlja v virih ne kot mejna grofija, temveč kot „regnum“ t. j. na znotraj samostojna kneževina.¹⁴² Južno mejo Spodnjepanonske marke smemo torej mirno pomakniti nazaj do Drave, Posavska Hrvatska ni bila združena z njo. Drugo vprašanje je seveda, ali Kocljeva oblast tudi dalje na vzhodu, v iztočni Slavoniji in Sremu, ni segala preko Drave. V tem pogledu je zaenkrat gotovo le to:

V Belem gradu je sedel leta 886. bolgarski tarkan,¹⁴³ leta 878. bolgarski škof.¹⁴⁴ V Sremu je živel še 1018. leta bolgarski namestnik Sermo;¹⁴⁵ najkasneje v desetem stoletju se je tukaj ustanovila bolgarska škofija,¹⁴⁶ a celo že leta 879. je stopil papežev odposlanec, ki je bil namenjen h kanu Borisu, v Sremu na bolgarska tla.¹⁴⁷ Brez dvoma je bilo torej vzhodno medrečje med Savo in Dravo takrat del bolgarske države. Toda je - li to bilo tudi že prej?

Konstantinu Porfiroginetu se je začejala Kocljeva oblast že pri Sirmiju ob Savi.¹⁴⁸ Ker pa cesarski pisec tega vendar ne pove naravnost, ampak se mora to iz njega posneti šele po ovinkih, je posebno važno, da pritruje temu sklepu samostojen latinski vir. Pod naslovom „De-

scriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii“ obravnava namreč takozvani „bavarski geograf“ v treh odstavkih narode onkraj frankovske meje.¹⁴⁹ Prvi odstavek se začneja z besedami: „To so najbližji sosedi Dancev“ in imenuje Severne Abodrite v Holsteinu. Nato navaja druge polabske Slovane, dalje Čehe, Velikomoravce, Bolgare in narod po imenu „Merehani“. Na koncu pripominja: „To so kraji, ki se dotikajo naših mej“. Drugi odstavek zatrjuje na začetku, da so naslednji narodi sosedi prej imenovanih; potem se našteva mnogo imen, združenih v skupine in urejenih v vsaki skupini po abecedi. Tretji odstavek naposled, ki nima uvoda, navaja narode v današnji Šleški.

Kraliček je dokazal, da je seznam v drugem odstavku dodatek iz zadnjih časov devetega stoletja. V prvotni obliki, ki je nastala malo prej med letom približno 860. in 873.,¹⁵⁰ je obsegal opis samo prvi odstavek, začetek drugega in tretji odstavek.¹⁵¹

Izmed imen, ki jih pozna ta prvotnik, vzbujajo posebno pozornost Merehani. V besedi tiči Maraha, starovisokomemški naziv za March, slovansko Moravo.¹⁵² Merehani so torej Moravani in Kraliček vidi zato v njih slovanske prebivalce Velike Moravske.¹⁵³ Ali prvotnik omenja Velikomoravce že prej kot „Marharii“ in loči od njih Merehane povrh še na ta način, da navaja pri obeh narodih različno število gradov, enajst in trideset.¹⁵⁴ V takih okoliščinah Kraliček svoje razlage o Merehanih ne more drugače rešiti, kakor trdeč, da se je tudi stavek o njih šele pozneje dodal. Pri tem ugiblje namreč tako:

Ko se je prvotnik predelaval, je našel pisec morda v kakem drugem viru ime „Merehani“ in ne da bi bil slutil, da so to samo Marharii, je stlačil zdaj Merehane v prvi odstavek, kakor je stlačil v drugega oni dolgi alfabetski seznam.¹⁵⁵

Ali tudi ta razlaga ni srečna. Kajti prvotnik je jezikovno kakor ulit in nikjer ne kaže niti najmanjšega znaka, da bi bil iz več drobcev zvarjen. Razen tega ni mogoče kar tako misliti, da je Nemec devetega stoletja besedo „Marharii“

težje umel kakor „Merehani“; v obeh oblikah je moral vendar enako dobro spoznati izraz za ljudstvo ob Moravi, Moravane. Ako pa je to težko moglo biti drugače, tedaj sledi takoj dalje, da je moral naš pisec poznati še kake druge „Pomoravce“, drugače imena ne bi ponavljal. Kje so ti sedeli?

Prvi odstavek našega opisa, ki se nas tiče izključno, omenja med „Marharii“ in „Merehani“ Bolgare. Za podonavskega Nemca — a naš pisec je bil Bavarec — Bolgari kot gospodarji vzhodne Ogrske pa niso sedeli severno od Donavo, ampak vzhodno. To dejstvo kaže, da se izraza v napisu „ad septentrionalem plagam Danubii“ ne smemo držati dobesedno, da naglas ni na „septentrio“, ampak na zaključnem stavku: „To so kraji, ki se dotikajo naših mej“. Prvi odstavek hoče torej biti opis frankovske meje. Res se začenja tudi docela pravilno z Abodriti na najs krajnejšem severu in gre potem vedno dalje proti jugu k Čehom, Velikomoravcem, Bolgarom. Merehane, ki sledijo za njimi, je zato iskati še nižje na jugu. Na ta način pa pridemo naposled v dobro znano deželo. Kajti tam na jugu je tekla res druga Maraha, srbska Morava, tam je živel narod Moravanov¹⁵⁶ in med njimi je sedel poseben knez — sicer bolgarski vazal, ali vendar nasproti kanu tako samostojen, da so ga imenovali velikega kneza,¹⁵⁷ in je bil Bizant z njim celo v neposrednih diplomatičnih stikih.¹⁵⁸

Ko je pisal bavarski geograf svoje delo, je torej dejanski veljalo, kar namiguje Konstantin Porfirogenit: Srem je bil zopet kakor za Karla Velikega frankovski, šele Pomoravje je štel med tiste „kraje, ki se dotikajo naših mej“. Ako pa so imeli Srem leta 879. vendar Bolgari,¹⁵⁹ kdaj so ga Franki potem izgubili? Poslušajmo, kaj pravi o tem Masudi! Ta piše:

V Pont se izliva Tanais, „außerdem andere große Ströme wie der Strom Dunaba und Mlava — so heißt er ebenfalls auf slawisch — und das ist ein gewaltiger Strom, der gegen drei Meilen breit ist. Er ist mehrere Tagereisen hinter Konstantinopel; an ihm sind die Wohnsitze der slawischen Namdjin und Morava und jetzt haben sich in denselben auch

viele Burgar niedergelassen, nachdem sie Christen geworden sind.“¹⁶⁰

Masudi je pisal svoje delo leta 955. Besedica „jetzt“ v gornjem odlomku kaže, da je poročilo o priselitvi in pokristjanjenju „Burgarov“ sodobno. V Podonavju pa je sedel samo en narod, kateremu se je okoli leta 950. zasvetilo krščanstvo, in sicer je bil to ogrski narod, čigar poglavarja „karchan“ in „gylas“ sta se dala takrat v Carigradu krstiti. Ker so razen tega Ogri tudi res zasedli v Panoniji in na Slovaškem prej nemške in velikomoravske kraje, se je smatral Marquart za upravičenega, da čita namesto „Burgar“ „Bazgar“, kar pomeni Madjare.¹⁶¹ Ali ta popravek je nemogoč. Kajti v Panonijo in na Slovaško so se priselili Madjari že petdeset let poprej, a krščanstvo so sprejeli vzlic onemu krstu v Carigradu šele petdeset let pozneje. Poročilo se torej ne tiče Madjarov, ampak drugega naroda in ni sodobno Masudiju, temveč starejšemu piscu, čigar besede je ta po navadi arabskih pisateljev samo mehansko prevzel. Narod in pisec pa se dasta sedaj več ali manj gotovo dognati. Zakaj „Burgari“ so Arabcem Bolgari, a ti so se pokristjanili leta 864.¹⁶² Poročilo je torej pripisovati kakemu piscu iz druge polovice devetega stoletja, in res se pojavlja tudi med Masudijevimi viri zastopnik te dobe, namreč Ibn Chordadbihi, ki je pisal približno 886. leta. Morebiti vprav iz njegovega peresa je torej potekla gornja vest.

Kraj, o katerem govori, je v njej četverno opredeljen. Prva tri določila, položaj ob Donavi, nemške in moravske naselebne, kažejo, da gre za Kocljevo marko, četrto pa, bolgarsko zavojevanje, zožuje preporno zemljo na Srem. Če smo prej spoznali kot terminus ante quem za konec frankovske vlade v Sremu leto 879., mu dodamo zdaj lahko na podlagi sodobnega arabskega vira še terminus post quem, pokristjanjenje Bolgarov leta 864. Še natančneje se da določiti čas po nekaterih podatkih o Metodu.

Nekako na začetku leta 870. je Kocelj poslal Metoda k Hadrianu II. v Rim — kakor pravi panonska legenda, da bi ga papež povzdignil „kot panonskega škofa na stolico

svetega Andronika v Sirmiju".¹⁶³ Isto vest prinaša Nestor, trdeč, da „je Kocelj (sam) postavil Metoda za panonskega škofa na stolici svetega Andronika".¹⁶⁴ Po teh poročilih bi morali torej verjeti, da je bil Sirmij še leta 870. Kocljev. Še vabljivejša je ta misel, ako poudarimo za preizkus, kam zaidemo, ako trdimo enkrat nasprotno, da je bil Sirmij tedaj že bolgarski.

Bolgari so se leta 866. pokorili papežu; leta 870. so se pa že vrnili zopet pod carigradskega patriarha.¹⁶⁵ Ako si predočujemo ljuto sovraštvo, ki je takrat razdvajalo Rim in Carigrad, se nam mora zdeti zelo neverjetno, da bi bil papež ustanovil za Kocljevo škofijo zemljo vprav na prepornih bolgarskih tleh. Vendar hočemo zaenkrat to vprašanje še pustiti odprto. Ali ta opreznost se izkaže kot pretirana, čim vzamemo v roke pismo, ki ga je pisal papež Ivan VIII. na početku leta 873. srbskemu knezu Mutimiru.¹⁶⁶ Tam mu je priporočal, naj se pridruži panonski cerkvi. Če bi bil Sirmij takrat bolgarski, bi se bili Bolgari vrivali kot sovražen klin med Metoda in Srbe. Papežev nasvet torej namiguje, da sta se Metodova škofija in Srbija stikali, to je, da Srem takrat ni bil bolgarski, ampak je spadal pod Metodovo in Kocljevo oblast. Dobo, o kateri so Bolgari zavojevali Srem, smemo tako skrajšati za devet let, namesto 864—879 ostajajo samo leta 873—879. S tem pa se odmiče zavojevanje Srema baš v oni čas, ko je iznenada izginil Kocelj.¹⁶⁷ Domneva je torej zelo verjetna, da so omogočile vprav zmede na koncu Kocljeve vlade, da so Bolgari mogli zavzeti Srem.

Dosti burnejše je bilo potemtakem deveto stoletje ob Savi, kakor se je mislilo to doslej. Ni res, da so pregnali Bolgari Franke že leta 827. odtod za vselej; nasprotno, umakniti so se morali zopet tudi oni in stoprv približno 873. leta so se polastili Srema za stalno. Kako dolgo je bil med tem v frankovskih rokah?

Po Fuldskih letopisih je šel Ludovik Nemški že leta 828. proti Bolgarom.¹⁶⁸ Toda njegov pohod se je izjalovil in šele deset let pozneje mu je pokoril Ratbod prijatelje Bolgarov, panonske Hrvate.¹⁶⁹ Približno istočasno s tem prepородom

frankovske moči pa se je poslabšal položaj Bolgarov. Njih razmerje do Bizanta se je poostrilo¹⁷⁰ in s Srbi so se zapletli okoli leta 840. celo v krvave boje, ki so se po treh letih končali s težkim porazom bolgarskega kana Presjama.¹⁷¹ Ko je poteklo kmalu nato, leta 845. ali 846., tridesetletno premirje, ki ga je sklenil nekdanj Omortag z Bizantom, je izbruhnila vojna tudi na jugu, Bolgari in Grki so se spoprijeli.¹⁷² Zato je pač le posledica teh dogodkov na jugu in zapadu, ako je prišlo leta 845. bolgarsko poslanstvo na frankovski dvor¹⁷³ in je mogel Ludovik Nemški že naslednjega leta podariti Pribini zemljo ob Vuki.¹⁷⁴ Bržkone je bil namen bolgarskega odposlanstva, da se odkupi s Sremom nevtralnost Frankov, a zmisel daritve ob Vuki, da se novo dobljena zemlja vojaško takoj zavaruje po kolonistih. Spomin na enega izmed njih. Nemca Wulpona, živi še danes v imenu Valpovo, ki ga nosi kraj blizu Vučice.

Die vorstehenden Ausführungen haben ergeben:

A. Zur Quellenkritik.

1. Die Urkunde von 830 über den Grenzstreit Salzburg-Passau geht auf eine echte Grenzbestimmung der Karolingerzeit zurück.

2. In die Darstellung der *Conversio cap. 11* über die Verwandlung Pribinascher Lehen in Eigen ist eine Immunitätsurkunde für Salzburgs unterpannonischen Besitz verarbeitet.

3. Die Notiz der Urkunde vom 9. März 891 über Koceljs Besitz in Ruginesfeld beruht auf einer echten Vorlage.

4. Masudis Bericht über die Eroberung Sirmiens durch die Bulgaren entstammt einer zeitgenössischen Quelle, vermutlich Ibn Chordadbi.

B. Zur historischen Geographie.

1. Das Gebiet zwischen Enns und Wienerwald zerfiel mindestens schon zur Zeit des Grafen Wilhelm I. in zwei Marken, von denen eine Wilhelm, die andere Graf Werinher verwaltete.

2. Die Nordgrenze des Salzburger Sprengels in Pannonien lag ursprünglich südlich von Steinamanger und wurde erst 830 an die Linie Spratzbach-Rabnitz verlegt.

3. Die Grenze der Mark Pribinas gegen Großkrain war vermutlich die Wasserscheide zwischen Drann und Sann, gegen Pannonisch-Kroatien die Drau, gegen die Bulgaren die Donau und unterste Save, gegen Oberpannonien der Unterlauf der Raab und eine Linie, die etwa längs der Zöbern südlich von Steinamanger nach Westen lief. Im Westen war in der heutigen Mittelsteiermark mit der unterpannonischen Mark die Grafschaft Dudleipa verbunden.

4. Das Kensi der Salzburger Urkunde von 860 ist nicht Güns, sondern Kenese; das Lindolveskirchen der *Conversio cap. II* ist Unter-Lendva in Prekmurje, das alte Halicanum, das Tudleipin derselben Quelle höchst wahrscheinlich St. Margarethen bei Lebring.

5. Die Merehani des bayrischen Geographen sind nicht die Großmährer, sondern die Bewohner des serbischen Moravagebietes.

C. Zur politischen Geschichte.

1. Pribina wurde 847 zum Markgrafen Unterpannoniens erhoben. In dieser Stellung förderte er die deutsche Kolonisation so sehr, daß das Kerngebiet seiner Mark rings um die Moosburg eingedeutscht wurde. Sein Sohn Kocelj behielt den deutschfremdlichen Kurs des Vaters bei, bis er etwa 867 auf Seite Großmährens trat. Im Jahre 873/74 verschwand er dann plötzlich — wohl nicht infolge eines friedlichen Todes, sondern als Opfer des Ausgleiches zwischen Svetopolk und den Deutschen.

2. Die Bulgaren, die 827 Ostslavonien mit Sirmien erobert hatten, mußten es wegen Verwicklungen in Süden ungefähr 845 wieder preisgeben und erst Koceljs Katastrophe führte sie neuerdings dahin zurück.

Opombe.

¹ Hauptmann, Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (= ČSJKZ)

II, 230 sl. — ² Istotam II 243 sl. (Po pravilni opombi 59. stoji tam zgoraj 4. vrsta Achen namesto Frankfurt!). — ³ Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I 336 št. 301, II 18 št. 21, 171 sl. št. 226 sl. (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* cap. 3, 6). — ⁴ V skladu s tem je ustvarjala nemška kolonizacija na fronti nove naselbine, medtem ko se je naslanjala v zaledju najrajši na že obstoječe slovenske vasi: Kaemmel O., *Die Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich bis zum Ausgange der Karolingerzeit*, Leipzig 1879, str. 260. — ⁵ Gradivo II 99 št. 117, 102 št. 123 (*Conversio* cap. 10). — ⁶ Istotam II 105 št. 125 (*Conv.* cap. 11). — ⁷ Istotam II 113 št. 138 (*Conv.* cap. 12). — ⁸ Dümmler E., *Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern*, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* X, 33. — ⁹ Gradivo II, 107 št. 131; Hauthaler-Martin, *Salzburger Urkundenbuch* II 32 št. 16; Böhmer-Mühlbacher *Regesta imperii* I² št. 1379: Ludovik Nemški daruje duhovniku Dominiku „*depraecantibus fidelibus nostris Baturico venerabili episcopo, Uuerinhario comiti, Baboni comiti*“ posestvo „*ad Brunnaron ... iuxta rivolum, qui vocatur Sevira in marca, ubi Radpoti et Riharii comitatus confiniunt*“. — ¹⁰ Richar = spodnje-panonski grof: Kaemmel n. o. m. str. 215. Pirchegger H., *Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit*. *Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung* (MIÖG) XXXIII, 291, 299. — ¹¹ *Annales Fuldenses ad a. 865* (MGSS I): *Werinharius comes, unus ex primoribus Francorum, apud Hludowicum regem accusatus, quasi Rastizen suis hortationibus adversus eum incitasset, publicis privatus est honoribus*. — ¹² Dümmler n. o. m. X, 34, 39; isti, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches* II² (Leipzig 1887) 118. Kaemmel n. o. m. str. 219. — ¹³ Dümmler, *Südöstliche Marken* X, 19; isti, *Geschichte des ostfränkischen Reiches* I², 35. Kaemmel n. o. m. str. 216 sl. Vancsa M., *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs* I (Gotha 1905) 165. — ¹⁴ Gradivo I, 365 št. 331. — ¹⁵ *Südöstliche Marken* X, 20. — ¹⁶ Bitterauf, *Die Traditionen des Hochstiftes Freising* I, 174 št. 183 (*Quellen und Erörterungen zur bayrischen und deutschen Geschichte* N. F. IV. Bd., München 1905). — ¹⁷ Gradivo II, 35 št. 35. *Reg. imp.* I², št. 458. — ¹⁸ Bitterauf n. o. m. I, 174 št. 183. — ¹⁹ Istotam I, 210 št. 227. — ²⁰ M. G. Capit. I, 122. — ²¹ M. G. SS. II, 258. — ²² Gradivo I, 359 št. 326. — ²³ Istotam II, 9 št. 10: *Cadaloc et Goterhammus seu ceteri multi interfecti fuerunt ad castellum Guntionis*. — ²⁴ Dümmler n. o. m. X, str. 20. — ²⁵ N. o. m. str. 216 sl. — ²⁶ Lampel J., *Untersuchungen und Beiträge zum historischen Atlas von Niederösterreich*. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* I, 13 sl. — ²⁷ *Prim. brezbarvno besedilo zgoraj op. 23*. — ²⁸ Bitterauf n. o. m. I, 174 št. 183: *Dum resedissent missi serenissimi augusti Arnone scil cet archiepiscopo, Audulfo comiti, Adaluino episcopo, Deotkero abbate atque Uuerinhario comite in loco qui dicitur Reganespuruch ... Isti sunt testes qui praesentes adfuerunt: Atto episcopus ... Cotehram comis ...* — ²⁹ Listine, ki ga omenjajo med l. 820. in 853., zbrane:

Dümmeler n. o. m. X, 19 op. 6.; isti, Ostfränkisches Reich I², 35. Bitterauf n. o. m. I, 640 št. 784 (857): Viljem I. ali njegov sin? — ³⁰ Dümmeler, Südöstliche Marken X, 40 sl.; isti, Ostfränkisches Reich II², 295, 317 sl. Kos Fr., Spomenica tisočletnice Metodove smrti, Ljubljana 1885, str. 120. Novotny V., České dějiny I/1 (Praga 1912), 350 sl. — ³¹ Waitz G., Deutsche Verfassungsgeschichte, III², 387 sl.; VII, 9. Celo v zrelejši zapadnofrankovski državi je mogel sin naslediti očeta samo po kraljevi milosti, ne na podlagi kake dedne pravice: Holtzmann R., Französische Verfassungsgeschichte von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zur Revolution, München-Berlin 1910, st. 14. — ³² Waitz n. o. m. VII, 11 op. 1. Reg. imp. I² št. 1779. — ³³ Gradiwo II, 65 št. 74. Reg. imp. I², 778. — ³⁴ Bitterauf n. o. m. I, 507 št. 592a, (pred 27/4 830), 643 št. 789 (857/64), 660 št. 822 (859/64). Reg. imp. I² št. 1346 (832), 1359 (836); 1549 (877)? Pez B., Thesaurus anecdotorum novissimus I (Augsburg 1721) 245 a. 837. Dalje prim. zgoraj op. 11 sl. — ³⁵ Strnadt J., Die Passio s. Floriani und die mit ihr zusammenhängenden Urkundenfälschungen. Archivalische Zeitschrift, N. F. VIII, 78 sl.; IX, 281 sl. Vancsa n. o. m. I, 144 st., 214 op. 3. — ³⁶ Reg. imp. I² št. 778. — ³⁷ Schiffmann K., Die Zollurkunde von Raffelstetten MIOG XXXVII, 482 sl. — ³⁸ Salzbr. UB. II, 15 št. 5. — ³⁹ Pirchegger n. o. m. XXXIII, 285. — ⁴⁰ Gradiwo I, 263 št. 220, 365 št. 331, 369 št. 336; II 102 št. 123 (Conversio cap. 4, 7, 10). Značilno za doslednost našega pisca je, da odreka naslov enako kakor Pribini in Koclju samo še prefektu Ratbodu, ki je leta 856. kralja izdal. — ⁴¹ Gradiwo II 96 št. 113, 115 št. 142, 117 št. 143, 119 št. 149, 129 sl. št. 163 sl., 167 (Conversio cap. 11 sl.). — ⁴² Istotam II 132 št. 169, 210 št. 276, 227 št. 297 (Reg. imp. I² št. 1442, 1858). — ⁴³ Naslovni vojvode: Waitz n. o. m. III², 366, 371, 373, 375 sl. — ⁴⁴ Dümmeler, Südöstliche Marken X, 35; isti, Ostfränkisches Reich II², 24. Büdinger M., Österreichische Geschichte bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts, Leipzig 1858, str. 184. Kos, Spomenica str. 116.; Gradiwo II p. XLIII. Hauptmann n. o. m. II, 245. Toda prim. Novotny n. o. m. I/1, 315 op. 1 sl. — ⁴⁵ Gradiwo II 119 št. 149, 129 št. 163, 132 št. 169, 135 št. 172, 137 št. 174, 149 št. 193, 150 št. 195, 152 št. 199 sl., 155 št. 206. 210 št. 276; IV 479 št. 935 (z napačno letnico ok. l. 861 namesto: 847—856). — ⁴⁶ Muzzilich osebno ime: Förstemann, Altdeutsches Namenbuch I² (Bonn 1900), 1131. — ⁴⁷ Gradiwo II 155 št. 206 (Conversio cap. 12). Glede Unčata prim. istotam II 115 št. 142 (Conversio cap. 11). — ⁴⁸ Sestava z osebnim imenom še razvidna v „Quartinespach“ (Salzbr. UB. II 61 št. 34). — ⁴⁹ Gradiwo II 105 št. 125: Tunc coepit ibi ille habitare et munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis et circumquaque populos congregare ac multum ampliari in terra illa. — ⁵⁰ Prim. „Knjaz Blatenski“. — ⁵¹ Prim. Biugin = Persenburg na Nižjeavstrijskem (Kaemmel n. o. m. str. 258). — ⁵² Gradiwo II, 132 št. 169 (Reg. imp. I² št. 1442). — ⁵³ Strnadt, Die freien Leute der alten Riedmark. Archiv für österreichische Geschichte CIV, 507 sl. Hauptmann n.

o. m. II, 245 sl. — ⁵⁴ Schmid W., Beiträge zur Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedelung des Steiermark. Festgabe des Historischen Vereines für Steiermark f. Arnold Luschn-Ebengreuth, Graz 1921 str. 31. — ⁵⁵ Na zvezo Kadaloh-Kazil opozorila že Krones Fr., Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer insbesondere Steiermarks, Kärntens und Krains. Stuttgart 1889 str. 471 in Wittich H., Genealogische Untersuchungen zur Reichsgeschichte unter den salischen Kaisern. MIOG. Ergänzungsbd. V (1896/03) 425. — ⁵⁶ Jagić V., (Entstehungsgeschichte des Kirchenslavischen Sprache, Berlin 1913,² 480) opozarja še, da ima Pleteršnik kocelj = Krauskopf. — ⁵⁷ Gradivo II 18 št. 21 (Conversio cap. 6), 36 št. 37 (MGDD. Karol. I, 282 št. 211). — ⁵⁸ Gradivo II 156 št. 207 (Vita s. Constantini cap. 15); 158 št. 210 sl. (Vita s. Methodii cap. 8); 161 št. 214 (Vita s. Clementis cap. 2, Chronica Nestoris cap. 20). — ⁵⁹ Prim. op. 58. Gradivo II, 160 št. 212 (Vita s. Clementis cap. 4); 166 št. 219 sl. (Jaffé, Regesta pontificum Romanorum I² št. 2972, 2974). — ⁶⁰ Rački, Documenta str. 411 sl. (De administrando imperio cap. 40, 42). Marquart J., Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig 1903 str. 119. Hauptmann n. o. m. II 238 sl. — ⁶¹ Dümmler, Ostfränkisches Reich II², 153, 276 sl. 294 sl. Novotny n. o. m. I/1, 336–52. — ⁶² Endlicher, Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber str. 184, cap. 50: Carinthinorum Moravianensium fines. — ⁶³ Dümmler n. o. m. II² 375 sl. Novotny n. o. m. I/1 356 sl. — ⁶⁴ Vita s. Methodii cap. 10. — ⁶⁵ Gradivo II 174 št. 233 (Excerptum de Karentanis, MGSS. XI, 15): fugatus a Karentanis partibus intravit Moraviam ibique quiescit. — ⁶⁶ Klebel E., Eine neu aufgefundene Salzburger Geschichtsquelle (Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde LXI, 37): 874 Diotmarus archiepiscopus ecclesiam ad Petowa Chozwini comitis consecravat. Gradivo II 174 št. 232. — ⁶⁷ Pirchegger n. o. m. str. 290. — ⁶⁸ Gradivo II 134 št. 172. Salzb. UB. II 40 št. 21. — ⁶⁹ Schiffmann n. o. m. str. 482 sl. — ⁷⁰ Pirchegger n. o. m. str. 295 št. 2. — ⁷¹ Istotam str. 296. — ⁷² Gradivo 129 št. 163 (Conversio cap. 11). — ⁷³ Kovačič Fr., Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. Časopis za zgodovino in narodopisje XV, 71 sl. — ⁷⁴ Istotam str. 75 sl. — ⁷⁵ Pirchegger n. o. m. str. 311–317. — ⁷⁶ Prim. zgoraj op. 72. — ⁷⁷ Gradivo II 135 št. 172, 225 št. 296, 356 št. 460, 367 št. 473, 377 št. 482; III 113 št. 179, 123 št. 197 (oba regesta nepopolna). Salzb. UB. II 39 št. 21, 61 št. 34, 103 št. 57, 106 št. 58, 108 št. 59, 149 št. 87, 157 št. 92. — ⁷⁸ Jaksch A., Monumenta historica, ducatus Carinthiae III 25 št. 62, 59 št. 147. Salzb. UB. II 57 sl. Erben W., Die gefälschte Urkunde Arnulfs für Salzburg, MIOG. X, 607; isti, Karolingische und ottonische Besitzbestätigungen für das Erzstift Salzburg Innsbrucker Festgruß zur 50. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Graz 1909, str. 60. — ⁷⁹ Lampel n. o. m. str. 43 sl. — ⁸⁰ Mon. hist. duc. Car. III 11 št. 27 pomotoma Trahoue = Žihpolje. — ⁸¹ Erben n. o. m. str. 73. — ⁸² Felicetti M., Steiermark im Zeitraum vom 8. bis 12. Jahrhundert. Beiträge zur Kunde

steiermärkischer Geschichtsquellen IX, 21. — ⁸³ Pirchegger n. o. m. str. 294; isti, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark XIV. 142. — ⁸⁴ Salzb. UB. II 65 št. 35. — ⁸⁵ Dopsch A., Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit vornehmlich in Deutschland I² (Weimar 1921) 175 sl. — ⁸⁶ Ad partem comitis (Gradivo II 86 št. 97 — Reg. imp. I² št. 850); ad partem sui comitatus (Reg. imp. I² št. 996; ad causam comitis (istotam št. 1740). Waitz n. o. m. IV², 165 sl. — ⁸⁷ Gradivo III 130 št. 211 (Mon. hist. duc. Car. III 132 št. 331). — ⁸⁸ Pirchegger, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark XIV, 143, isti, Geschichte der Steiermark I (Gotha 1920) 102. — ⁸⁹ Felicetti n. o. m. str. 24 sl. — ⁹⁰ Felicetti n. o. m. str. 25. Pirchegger, Karantanien und Unterpannonien str. 294. Gradivo II 227 op. 2. — ⁹¹ Salzb. UB. II 66 št. 35 b, varianta o. — ⁹² Inter Pincam et Lauenta (Salzb. UB. II 398 št. 282, 473 št. 339 = Steir. UB. I 352 št. 359, 381 št. 400). O razlagi oblik Lauenata-Lauenta glej Müller R., Vorarbeiten zur altösterreichischen Ortsnamenkunde, Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich XXII, 15 sl. — ⁹³ Gradivo II 149 št. 193 (Salzb. UB. II 43 št. 23). — ⁹⁴ Felicetti n. o. m. X, 73. Pirchegger, Geschichte der Steiermark I 249. — ⁹⁵ Felicetti n. o. m. 75 sl. — ⁹⁶ Castrum Hengist = St. Margareten: Popelka Fr., Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Stadt Graz. Zeitschrift des Historischen Vereines der Steiermark XVII, 156 sl. — ⁹⁷ Zahn J., Styriaca III (Graz 1905), 51. — ⁹⁸ Gradivo II, 129 št. 163. — ⁹⁹ Kaemmel n. o. m. str. 245 sl. Reutter, Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den Karolingischen Südostmarken. Jahrbuch für Landeskunde Niederösterreichs N. F. X, 31 sl. — ¹⁰⁰ Prim. zgoraj str. 1 op. 2. — ¹⁰¹ Gradivo II 238 št. 319 (Mon. hist. duc. Car. I 42 št. 4). — ¹⁰² Lindva, Lindua: Féjer, Codex diplomaticus Hung. II/2 277 (1192), IV/1 166 (1239), V/2 431 (1278), VIII/2 457, 459 (1323), VIII/3 455 (1330), X/1 72 (1383) itd. Thalloczy-Barabas, Codex comitum de Blagay: 235 št. 128 (1417), 245 št. 135 (1420); 251 št. 139 (1420), Lendua: Féjer, IX/4, 263 (1370). Brez utemeljitve istovetita Lindolveskirchen in Lendovo že prekmurski Anonymus (Gruden J., „Starine železnih in salajskih Slovenov“. Časopis za zgodovino in narodopisje XI (1914), 99) ter Melzer A., Die Ansiedlung der Deutschen in Südwestungarn im Mittelalter (Programm des Staatsgymnasiums in Pola 1904 str. 9). — ¹⁰³ Dümmler, Südöstliche Marken str. 8. Kaemmel n. o. m. str. 216. Pirchegger, Karantanien und Unterpannonien str. 287, 293. Gradivo II 129 št. 163. — ¹⁰⁴ Istotam II 9 št. 10 (MGSS. I, 93). — ¹⁰⁵ Glej po kazalu imena Gunzi, Gunzo, Gunzili: Salzb. UB. I; Steir. UB. I Prim. tudi Gunzinhova = Ginshofen (Salzb. UB. I 161 št. 98). — ¹⁰⁶ Féjer, Cod. dipl. II 47 (1108), VII/1, 30 (1109), 153 (1276): Kensa; III/3 201 (1231): Kenesa; VIII/3 432 (1330): Kenese. — ¹⁰⁷ Glej zgoraj op. 9. — ¹⁰⁸ Lampel, Über die Mark Pütten. Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich XXII, 155. — ¹⁰⁹ Pirchegger n. o. m. str. 290. — ¹¹⁰ Felicetti n. o. m. IX, 11, 26. Pirchegger n. o. m.

str. 291. — ¹¹¹ Prim zgoraj op. 9. — ¹¹² N. o. m. IX, 13. — ¹¹³ Gradivo II 90 št. 103. Reg. imp. I² št. 1341. — ¹¹⁴ Felicetti n. o. m. IX 11. Pirchegger n. o. m. str. 291. — ¹¹⁵ Lampel n. o. m. str. 154. — ¹¹⁶ Kaemmel n. o. m. str. 227 op. 2. — ¹¹⁷ Prim zgoraj str. 1. Hauptmann n. o. m. str. 244 sl. — ¹¹⁸ Waitz n. o. m. III- 433. Pirchegger n. o. m. str. 273 sl. — ¹¹⁹ Gradivo II 90 št. 103 (Reg. imp. I² št. 1341). Lampel n. o. m. str. 178 sl. — ¹²⁰ Reg. imp. I² št. 1341. — ¹²¹ Lampel n. o. m. str. 177 sl., 181 sl., 187. — ¹²² Gradivo II 65 št. 74 (Reg. imp. I² št. 778). — ¹²³ Istotam II 36 št. 37 (MG.DD. Karol. I 282 št. 211). — ¹²⁴ Glej zgoraj op. 35. — ¹²⁵ Vanesa n. o. m. I 168. — ¹²⁶ Gradivo I 336 št. 301 (Conversio cap 6): Pipin je dal Salzburgu „partem Pannoniae circa lacum Pelissa inferioris ultra fluvium qui dicitur Hrapa, et sic usque ad Dravum fluvium et eo usque ubi Dravus fluit in Danubium. — ¹²⁷ Pirchegger n. o. m. str. 282. — ¹²⁸ Hauptmann n. o. m. str. 230 sl. — ¹²⁹ Istotam str. 221 sl. — ¹³⁰ Prim. zgoraj op. 9. — ¹³¹ Prim. zgoraj str. 325. — ¹³² Gradivo II 29 št. 26 (Ann. regni Franc. ad a. 805): postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum. — ¹³³ Istotam II 134 št. 172 (Salzb. UB. II 39 št. 21): Tradimus itaque ad praedictam casam dei Sabariam civitatem et Peinihhaa, sicut Odolricus comes noster et missus de ipsis rebus eas circumvit ... et praedictum venerabilem archiepiscopum de ipsis rebus vestivit. — ¹³⁴ Pirchegger n. o. m. str. 292. — ¹³⁵ Krause, Geschichte des Instituts der missi dominici. MIÖG XI, 197, 222, 226, 257. Brunner H., Deutsche Rechtsgeschichte II² 196. — ¹³⁶ Krause n. o. m. str. 257 op. 3. Brunner n. o. m. II² 197 op. 46. — ¹³⁷ Šišić F., Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji. Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N. S. XIII, 41 sl; isti, Geschichte der Kroaten I (Zagreb 1917) 70 sl., 96 op. 1. — ¹³⁸ Prim. zgoraj str. 321. — ¹³⁹ Dümmler n. o. m. str. 80; isti, Älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien. Sitzungsberichte der Wiener Akademie XX, 391 sl. Podrobneje o tem v moji oceni Šišićeve knjige MIÖG. — ¹⁴⁰ Prim. zgoraj str. 1. — ¹⁴¹ Dümmler, Ostfränkisches Reich I², 88. Šišić n. o. m. I, 68. — ¹⁴² Gradivo II 205 št. 268, 231 št. 304 (Annales Fuldenses ad a. 884, 892). — ¹⁴³ Vita s. Clementis cap. 16. — ¹⁴⁴ Jaffé n. o. m. I² št. 3130. — ¹⁴⁵ Georgios Kedrenos II, 476 (ed. Bonn). Jireček K., Geschichte der Serben I (Gotha 1911) 208. Šišić n. o. m. I, 202. — ¹⁴⁶ Jireček, Das christliche Element in der topographisch nomenklatur der Balkanländer. Sitzungsberichte der Wiener Akademie phil. hist. Kl. CXXXVI 94. — ¹⁴⁷ MG. Epp. VII, 147: Papež prosi hrvatskega kneza „ut ... praesentem legatum quem ad gentem Uulgarorum dirigimus, saluum atque incolumem uenire faciat usque ad dilectum filium nostrum Michaellem, gloriosum regem eorum“. Bolgarska in Dalmatinska Hrvatska sta morala po teh besedah mejiti druga z drugo. Da pa je bilo mogoče samo v Sremu, glej oceno Šišićeve knjige n. o. m. — ¹⁴⁸ Glej zgoraj op. 60. — ¹⁴⁹ Šafařík, Slavische Altertümer II, 673 sl. Zeuß, Die Deutschen und ihre Nachbarstämme str. 599 sl. Kraliček A., Der

sogenannte bayrische Geograph und Mähren. Zeitschrift des Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens II 217. Zakrzewski, Opis grodów i terytoryów z północnej strony Dunaju czyli t. z. Geograf Bawarski. Archyvmum naukowe I/9, str. 4. — ¹⁵⁰ Kraliček n. o. m. str. 351, 354. Napačno Zakrzewski n. o. m. str. 4, 21 et passim. — ¹⁵¹ Kraliček n. o. m. str. 235. — ¹⁵² Maraha-March: Müller n. o. m. str. 30 sl. Z Morišem v Banatu, kakor misli Zakrzewski n. o. m. str. 24 sl., Merehani seveda nimajo ničesar opraviti. — ¹⁵³ Kraliček n. o. m. str. 354 sl. — ¹⁵⁴ Istotam str. 217: Marharii habent civitates XI, ... Est populus quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX. — ¹⁵⁵ Istotam str. 354, 357. — ¹⁵⁶ Marquart, n. o. m. str. 102, 134. Jireček, Geschichte der Serben I, 123. Hauptmann n. o. m. str. 237. — ¹⁵⁷ Ivanov J., Sjeverna Makedonija, Sofija 1906, str. 64. — ¹⁵⁸ Konstantin Porph. de ceremonis II cap. 48 (ed Bonn. II 691): predpisani naslov zanj v diplomatski korespondenci „ἀρχων Μεγαβίας“. — ¹⁵⁹ Prim. zgoraj str. 345. — ¹⁶⁰ Marquart n. o. m. str. 115. — ¹⁶¹ Istotam str. 120 sl. — ¹⁶² Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, str. 153 sl. Bury I. R., A History of the Eastern Roman Empire str. 385. op. 4. Zlatarski, Geschichte der Bulgaren I (Leipzig 1917) 43. — ¹⁶³ Gradivo II 191 št. 214 (Vita s. Methodii cap. 8). — ¹⁶⁴ Istotam (Chronica Nestoris cap. 20). — ¹⁶⁵ Bury n. o. m. str. 389 sl. Šišić n. o. m. I 83 sl., 87 sl. Zlatarski n. o. m. I, 44 sl. — ¹⁶⁶ Jaffé n. o. m. I² št. 2973. — ¹⁶⁷ Prim. zgoraj str. 323. — ¹⁶⁸ Gradivo II 89 št. 101. — ¹⁶⁹ Istotam II 102 št. 120. — ¹⁷⁰ Bury n. o. m. str. 372. — ¹⁷¹ Jireček n. o. m. I, 149; isti, Geschichte der Serben I, 195. Šišić I, 80. Zlatarski n. o. m. I, 35. — ¹⁷² Bury n. o. m. 372. — ¹⁷³ Ann. Fuld. ad a. 845. Dümmler, Älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien str. 396. — ¹⁷⁴ Gradivo II 109 št. 133 (Reg. imp. I² št. 1387).